

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Тема: «Робота над синонімами як засіб увиразнення мовлення
третьокласників»

Виконала:

Востополець Аліна В'ячеславівна
013 Початкова освіта

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Кухарчук Ірина Олексіївна

Допущено до захисту:

«___» _____ 2023 року

Завідувач кафедри

Дата захисту: «__» _____ 2023 року

Національна оцінка _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Підписи членів комісії:

Глухів 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ НАД СИНОНІМАМИ У ПОЧАТКОВІЙ МОВНІЙ ОСВІТІ	8
1.1. Синоніми як парадигматична категорія у лексико-семантичній системі української мови.....	8
1.2. Психолого-педагогічні особливості роботи над синонімами як засобом розвитку мовлення здобувачів початкової освіти	15
1.3. Стан проблеми у теорії і практиці початкової мовної освіти.....	26
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА РОБОТИ НАД СИНОНІМАМИ ЯК ЗАСОБОМ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ТРЕТЬОГО КЛАСУ	41
2.1. Зміст і вихідні засади експериментального дослідження проблеми....	41
2.2.Методика роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників на уроках української мови.....	50
2.3. Аналіз результатів дослідження.....	62
Висновки до другого розділу.....	70
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми. Реалії сучасного українського суспільства, Концепція Нової української школи потребують розвитку творчого потенціалу здобувача початкової освіти, формування виразного, комунікативно виправданого мовлення, починаючи з першого року перебування у сучасній школі. Як зазначається у публікаціях, «багатство і краса мови виражається в широті її лексичного складу, в багатозначності слів, у гнучкості граматичних форм, у різноманітності стилістичних засобів. Змістовність, смислова насиченість, точність і виразність, простота і доступність – ці якості мови не можна уявити без великого запасу слів, зокрема синонімів. Чим більше у резерві слів, тим точніше, правильніше, глибше людина висловить свою думку. Передача думки завжди зумовлюється добором слів відповідно до змісту, ідейного спрямування, майстерністю того, хто користується мовою, має чуття мови» [59]. Загальноприйнято в лінгвістиці і лінгвометодиці, що синоніміка мови сприяє точному і водночас яскравому, образному відтворенню думки, чіткості і ясності висловлення, створення різних комунікативних ефектів, забезпечує стильову відповідність. І, навпаки, незнання синонімічного багатства мови або невміння користуватися ними стає причиною неточного слововживання, бідності словника, обезбарвлення мовлення.

Отже, проблема, що розглядається нами в магістерській роботі, є актуальною, тому що зазвичай у школярів недостатньо розвинений словник. Спостереження показують, що діти, на жаль, мінімально використовують синонімічні можливості мови. Як правило, вони послуговуються одним, найбільш загальним за значенням і найбільш уживаним синонімом з досить широкого синонімічного ряду. Тому вчитель повинен приділяти велику увагу роботі з синонімами, від якої залежить поповнення лексикону учнів. Він має не тільки закріпити у свідомості дітей певну кількість синонімів, а й навчити правильно користуватися ними в усному і писемному мовленні.

Загальні проблеми синонімії досліджували такі зарубіжні мовознавці, як І. К. Аделунг, Ш. Баллі, В. Вейнріх, С. Джонсон, А. Жирара, Ж. Рубо. Як парадигматичну категорію в лексико-семантичній системі мови синоніми вивчали Л. А. Булаховський, А. А. Бурячок, В. С. Ващенко, А. А. Галич, А. П. Грищенко, П. М. Деркач, Г. М. Колесник, М. П., Кочерган А. В. Лагутіна, Л. А. Лисиченко, О. І. Нечитайло, Л. С. Паламарчук, Л. М. Полюга, Л. Г. Скрипник, О. О. Тараненко, А. С. Шишков та інші. Науковці з'ясували сутність синонімів як семантичної категорії, поняття синонімічного ряду, домінанти, класифікації синонімів, їх функції у мовленні, а також, зосібна, А. В. Лагутіна і М. П. Кочерган звернули увагу на лексичну сполучуваність і синонімію. Міжрівневою синонімією і теорією граматичного значення займалися В. М. Русанівський, О. А. Колесников, Г. П. Їжакевич, О. О. Ткаченко. У лексикографії синоніми досліджували С. Ващенко, М. П. Кочерган, О. І. Нечитайло, Л. С. Паламарчук, Ю. Ф. Прадід, В. О. О. Тараненко. Свій унесок у дослідження термінологічної синонімії зробили С. П. Худолєєва, А. П. Корепанова, Ф. А. Циткіна, Г. С. Онуфрієнко, Т. І. Панько. Питання словотворчої синонімії вивчали Л. О. Родніна, Н. Г. Іщенко, В. Б. Фридорак, а стилістичні функції розглядала Л. І. Мацько та ін.

Питанню вивчення синонімії на уроках української мови присвячували свої роботи вчені-методисти, зосібна, М. Вашуленко, Т. Зенченко Л. Марченко, В. Мельничайко, К. Пономарьова, Л. Попова, Н. Сіранчук, В. Собко та ін. На думку вчених, засадами збагачення словникового запасу, а також усієї словникової роботи є «введення в мовну свідомість словникових об'єднань (тематичних, синонімічних та ін.), система яких уможливорює відібрати для будь-якого тексту найбільш потрібні слова, виділити мікротеми тексту» [36, с. 202].

Водночас дослідники (В. І. Бадер, М. С. Вашуленко, Л. О. Варзацька, К. Пономарьова та ін.), а також учителі-практики відзначають недосконалість мовлення школярів, його бідність і одноманітність з лексико-семантичного

погляду. Концептуальні засади Нової української школи, вимоги Стандарту навчання української мови у початковій ланці загальноосвітньої школи, програмово-нормативні документи, а також недостатній рівень володіння здобувачами початкової освіти синонімічним багатством української мови актуалізують означену проблему і зумовили вибір теми магістерського дослідження **«Робота над синонімами як засіб увиразнення мовлення третьокласників»**

Мета магістерської роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні і перевірці ефективності експериментальної методичної системи роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз теоретичних лінгвістичних, лінгвометодичних, психолого-педагогічних наукових джерел і матеріалів практичного педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми;
- з'ясувати сутність ключових понять магістерської роботи;
- визначити зміст, завдання та психолого-педагогічні особливості роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників;
- розробити систему роботи на уроках української мови над увиразненням мовлення третьокласників у процесі опанування мовних явищ, над синонімами що можуть вступати в синонімічні відношення;
- експериментально перевірити ефективність застосування запропонованої методичної системи роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників на уроках української мови.

Об'єктом дослідження є процес розвитку мовлення у початковій мовній освіті.

Предмет дослідження – методика формування у третьокласників умінь користуватися синонімічним багатством української мови у мовленнєвій

діяльності.

Для реалізації мети дослідження та поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

- **теоретичні**: вивчення та аналіз лінгвістичної, психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми;
- **емпіричні**: анкетування, тестування, обсерваційні методи (спостереження, систематизація і узагальнення даних для визначення суті, принципів і методів формування мовно-мовленнєвої особистості молодшого школяра);
- **статистичні**: методи математичної статистики (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація з метою обґрунтування достовірності й репрезентативності даних педагогічного експерименту).

Теоретичне значення одержаних результатів дослідження:

- розроблення актуальних теоретичних проблем української лінгвометодики;
- уточнення поняття «виразність мовлення»;
- теоретичне обґрунтування доцільності методичної системи роботи над синонімами у третьому класі, зорієнтованої на увиразнення мовлення школярів.

Практичне значення магістерської роботи полягає у вдосконаленні організаційних підходів до вивчення синонімів як засобу увиразнення мовлення третьокласників, розробленні методичної системи роботи над синонімами у процесі вивчення української мови у третьому класі.

Матеріали магістерського дослідження можуть бути використані вчителями початкової школи для роботи над увиразненням мовлення молодших школярів під час засвоєння синонімічного багатства мови; студентами у процесі опанування методики навчання української мови; під час проведення методичних семінарів і курсів підвищення кваліфікації вчителів

початкової школи.

Апробація дослідження. Основні положення магістерського дослідження апробовано у формі доповідей і виступів на конференціях: VУсеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні», 16–17 лютого 2023 р., Всеукраїнська науково-практична конференція «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики час у», 27 квітня 2023 року, «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики», 11 травня 2023 р. в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, XIV Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична конференція «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм», 18 квітня 2023 року, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава)

Опубліковано статтю «Синоніми як парадигматична категорія в лексико-семантичній системі української мови» у 10 випуску збірника «Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки: зб. наукових праць викладачів і студентів. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2023, тези «До проблеми вивчення синонімів як парадигматичної категорії» у збірнику матеріалів конференції здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» (2023 р.)

Структура магістерської роботи. Магістерська робота буде охоплювати вступ, два розділи, висновки до кожного розділу та загальні висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг роботи становить 92 сторінки. Основний зміст роботи викладено на 74 сторінках. Додатки подано на 8 сторінках. У списку вміщено 65 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ НАД СИНОНІМАМИ У ПОЧАТКОВІЙ МОВНІЙ ОСВІТІ

1.1. **Синоніми як парадигматична категорія у лексико-семантичній системі української мови**

Відповідно до завдань магістерської роботи зупинимося на характеристиці синонімічних відношень у лексико-семантичній системі мови.

Як відомо, лексико-семантична система є однією із найскладніших у мовній структурі, що зумовлено багатогранністю і неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Системність лексичних одиниць забезпечується на основі парадигматичних і синтагматичних відношень. Парадигматичні відношення ґрунтуються на взаємозалежності слів у межах лексичної системи, які реалізується у лексико-семантичних опозиціях і зумовлена спільністю чи відмінністю форми і значення або однієї із цих ознак. До парадигматичних відношень у лексико-семантичній системі відносять гіперо-гіпонімічні, партитивні, еквонімічні, синонімічні, антонімічні тощо.

Синонімія як тип лексико-семантичного відношення ґрунтується на тому, що слова, які належать до однієї й тієї частини мови, характеризуються повним або частковим збігом своїх лексичних значень [5].

Проблеми дослідження лексичної синоніміки завжди перебували в полі зору вітчизняних мовознавців. Питання теорії та практики лексичної синонімії в її синхронії й діахронії широко висвітлені в працях А. Т. Бевзенко, Л. А. Булаховського, В. С. Ващенко, Д. Г. Гринчишина, П. С. Дудика, В. С. Ільїна, Г. М. Колесника, Л. А. Лисиченко, І. С. Олійника, Л. С. Паламарчука, Л. М. Полюги, В. М. Русанівського, О. О. Тараненка, О. І. Нечитайло та ін. Науковцями з'ясовано сутність синонімії як типу

парадигматичних відношень у лексико-семантичній системі, її зв'язок з іншими семасіологічними категоріями, виокремлено суттєві ознаки синонімів, особливості синонімічного ряду, поняття домінанти і характер відношень між елементами синонімічного ряду, подано типові класифікації синонімів за різними ознаками тощо.

Особливий інтерес викликає і вивчення синоніміки художнього твору, бо це не тільки допомагає розкрити закономірності використання синонімічних засобів української мови письменником, але й дає багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не розв'язаних теоретичних питань синонімії.

На сучасному етапі розвитку української лінгвістики багато питань з теорії синонімії унаслідок її складності й багатоаспектності лишаються дискусійними. Передусім ще не дістали свого вичерпного й однозначного тлумачення такі важливі теоретичні питання лексичної синонімії, як визначення самого терміна «синоніми», а також питання класифікації синонімів, внутрішньої організації і межі синонімічного ряду.

Отже, передусім з'ясуємо сутність і роль синонімів як парадигматичної категорії у лексико-семантичній системі мови.

Аналіз теоретичних джерел з означеної проблеми засвідчує, що у мовознавстві нині в цілому сформувався визначення терміну «синонім». Як правило, синоніми визначаються як усталені в мовному вжитку, різні за звуковою формою пари або ряди лексичних одиниць, що належать до однієї частини мови і характеризуються семантичною спільністю, а також частковою взаємозамінністю [62, с. 539].

Необхідними й достатніми критеріями синонімії слів є їхня співвіднесеність з одним чи кількома пов'язаними між собою поняттями, семантична спільність, функціональна еквівалентність. Як відомо, це слова, які мають близьке або тотожне значення, але відрізняються звучанням. В основу опису синонімів покладено змістові відношення лексико-семантичних варіантів. Близькість зіставляваних лексичних одиниць установлюється

шляхом компонентного аналізу значень як на основі дефініцій тлумачних словників, так і через спостереження контекстуальних уживань слів у мові [65, с. 5]. Маючи спільне загальне значення, синоніми можуть відрізнятися один від одного додатковими відтінками, мати неоднакові чи, навпаки, однакові корені, різну темпоральну характеристику, не збігатися в належності до стилів мовлення, давати різну емоційну оцінку позначуваному [Там само].

Серед мовознавців існує ще чимало розбіжностей щодо визначення поняття «синонім». Лінгвісти ще остаточно не визначилися з проблемою, що вважати за синонім і як слід будувати їх опис.

Зауважимо, що частина вчених негативно ставляться до проблеми синонімії як такої. Так, наприклад, деякі зауважують, що визначити синонімію на предметно-понятійній основі «цілком непослідовно», і доходять висновку, що такої синонімії, яка традиційно тлумачиться у науці, у мові взагалі немає. Це одна з фікцій, що рудиментарно існує в науці про мову. Існують словосполучення, які містяться на синхронній площині і тому зовсім не співвідносні із предметно-понятійною ознакою [64, с.179].

Проте заперечення у синонімів спільного значення не є характерним для вчених, які досліджують синонімію. Так, Т. Гульченко поділяє думку багатьох науковців, що маючи спільне загальне значення, синоніми можуть відрізнятися один від одного додатковими відтінками, бути спільнокореневими чи різнокореневими, не належати до одного стилю мовлення, давати різну емоційну оцінку позначуваному [11, с. 53].

Окрім того, трапляються і дефініції, які неповно розкривають сутність синонімів. Наприклад, М. Я. Плющ характеризує синоніми як «слова, які мають близьке або тотожне значення, але відрізняються звучанням» [56, с. 122]. На наш погляд, звучання не є суттєвою ознакою досліджуваної категорії. Головне – це структура лексичного значення (наявність відповідних сем) слів, що позначають одне поняття.

Наведемо ще наукові дефініції інших учених. Зокрема, А. О. Капелюшний так трактує це лексичне явище: «Синоніми – це слова, що

позначають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються семантичними відтінками, або емоційно-експресивним забарвленням, або тим і тим водночас» [21, с. 76].

На думку Л. А. Лисиченко, синоніми виникають, по-перше, із необхідності фіксувати в слові нові відтінки явища, уявлення чи поняття. З другого боку, синонімічні слова можуть характеризувати не саме явище, а своєрідність бачення, його оцінки, ставлення до нього. Третій клас синонімів виникає внаслідок диференціації значення або їх синонімічного зближення, що розвиваються в мовній системі [30, с. 68].

М. А. Жовтобрюх трактує синоніми як «...слова, які відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням» [17, с. 41]

О. Д. Пономарів зазначає: «Синоніми – слова близькі або тотожні за значенням, які по-різному називають те саме поняття. Синонімія – повний або частковий збіг значень двох чи кількох слів; подібність слів, морфем, фразеологічних одиниць за значенням при відмінності їх звукової форми» [55, с. 51].

І. К. Білодід пропонує таке тлумачення цієї лексичної одиниці: «Синоніми – це слова, що означають назву того самого характеру, спільні за значенням, але відрізняються значенневими відтінками або забарвленням» [57, с. 60].

Проте О. О. Тараненко, автор статті про синоніми в енциклопедичному виданні «Українська мова», зауважує, що навіть саме поняття семантичної близькості залишається недостатньо окресленим. Він зазначає, що вчення про синоніми виникло і розвивалося на основі спостережень за можливостями добору різних слів для вираження та увиразнення того самого змісту мовлення і, відповідно, за явищем варіантності, паралельності вживання слів [62, с. 539]. Така варіантність спрямована на виконання різних семантичних та стилістичних функцій, на які вказує автор енциклопедичної статті:

- функції семантичного добору слів з ряду можливих назв для уточнення,

виділення різноманітних відтінків у характеристиці поняття з метою його адекватного позначення;

- функції стилістичного добору слова з ряду можливих назв з метою адекватно оформленого (у функціонально-стилістичному, емоційно-оцінному і т.п. аспектах) для певного поняття або ситуації мовлення позначення цього поняття;
- функції підсилення семантичної або емоційно-експресивної характеристики поняття й одночасно «ніби підшукування найточнішої назви для нього шляхом нагромадження слів»;
- функції зміни, зумовленої прагненням до уникнення повторень в одному контексті тих самих одиниць [62, с.539].

Дослідник наголошує, що ступінь синонімічності слів може хитатися від повного до більшою чи меншою мірою часткового, а назви «лексичний дублет», «лексичний паралелізм» і подібні не можна вважати адекватними. Натомість пропонує на позначення цього поняття термін «абсолютні синоніми», «для того, щоб відрізнити від синонімів з більш віддаленим ступенем близькості» [62, с.539].

Найбільш прийнятним є підхід до розуміння синонімії, за якого розмежовуються поняття і значення, береться до уваги семне наповнення семми. Відтак, синоніми – слова однієї частини мови, відмінні звуковою формою і пов'язані з тим самим поняттям; слова, у яких інтенціонали відрізняються прагматичними семми і /або імплікаціонали відрізняються когнітивними семми чи структура значення охоплює тотожні семи [5].

Звернемо увагу ще й та той факт, що у мові розрізняють лексичні, фразеологічні, граматичні, синтаксичні синоніми. Нас передусім цікавить лексична синонімія, адже цей тип парадигматики є найголовнішим засобом збагачення, розширення й увиразнення мовлення особистості.

У навчальній і науковій літературі «лексична синонімія – це лексико-семантичне категоріальне відношення тотожних або близьких за змістом значень, що виражаються формально різними словами (ЛСВ), які реалізують

у тексті семантичні функції заміщення й уточнення, а також стилістичні функції [40, с. 71–72]. Оскільки лексична синонімія – явище передусім семантичне, то найсуттєвішою її ознакою є близькість (або тотожність) значення. Саме ця ознака дає підстави говорити про нейтралізацію значень синонімів, тобто про стирання семантичних розбіжностей між ними в певному контексті і про можливість майже повної їх взаємозаміни [40, с. 71–72]. Проте і понятійна співвіднесеність є підставою для зближення значень. Якщо така співвіднесеність порушується, то говорити про лексичну синонімію не можна. На відміну від багатозначності й омонімії, синонімія є передусім ономазіологічним категоріальним відношенням, оскільки лексичні одиниці розглядаються головним чином у напрямку від значення (змісту) до знаків (засобів вираження)» [40, с. 71–72].

Загальноприйнято за ступенем синонімічності (близькості значень і здатності заміщувати один одного) синоніми поділяти на повні (абсолютні) і часткові. Абсолютні синоніми – це слова, тотожні за своїм основним значенням, які мають ідентичні конотативні семи і часто використовуються як взаємні позначники одного поняття.

Неповні синоніми переважно поділяють на три групи: семантичні (розрізняються денотативними семами), стилістичні, або за іншою термінологією емоційно-експресивні, що відрізняються конотативними семами і відповідно стилістичним використанням. Третю групу становлять синонімічні лексеми, які у структурі лексичного значення мають і відмінні денотативні, конотативні та стилістичні семи. Таку групу окремі дослідники називають семантико-стилістичними.

Як відомо, синоніми на основі парадигматичних відношень об'єднуються у синонімічні ряди, у кожному з яких виокремлюється домінанта – найбільш уживане, стилістично нейтральне слово.

Слід також наголосити, що окрім мовних синонімів, переважно у художніх текстах трапляються і контекстуальні, що, як правило, вступають у синонімічні відношення лише в контексті і виконують стилістичну функцію.

На наш погляд, учитель початкових класів має це мати на увазі, особливо на уроках читання, оскільки контекстуальні синоніми є одним із художньо-виразових засобів.

Отже, синонімія ґрунтується на здатності позначати один і той самий елемент дійсності кількома словами. Подібність слів може бути більш чи менш повною. «Синонімія – величезне багатство мови, одне з найпотужніших джерел мовної і мовленнєвої образності. Стилiстичне використання синонімів дає змогу висловлюватись одночасно і точно, і по-художньому, в багатьох випадках надає сказаному, написаному потрібного емоційного навантаження, є показником широких художньо-творчих можливостей мови» [16, с.169.].

Незаперечним є той факт, що використання синонімічного багатства у мовній практиці має величезне значення. Синонімами користуються в усіх ділянках мовного життя. Мовець постійно стає перед вибором потрібних йому слів із численних синонімічних рядів. На думку вчених, засадами збагачення словникового запасу, а також усієї словникової роботи є «введення в мовну свідомість словникових об'єднань (тематичних, синонімічних та ін.), система яких дає можливість відібрати для будь-якого тексту найбільш потрібні слова, виділити мікротеми тексту» [36, с. 202].

Отже, в системі мовно-виразальних засобів синоніми виконують досить важливу роль, що зумовлюється їх лексико-семантичною природою. Уміння раціонально користуватися елементами цієї семасіологічної категорії є свідченням рівня розвитку мовленнєвих умінь і навичок особистості. Синоніми в мовленні вживаються для урізноманітнення викладу власної думки, уникнення монотонності, недоречних повторів; а також сприяють підсиленню, увиразненню певного поняття, що є предметом вираження думки.

1.2. Психолого-педагогічні особливості роботи над синонімами як засобом розвитку мовлення здобувачів початкової школи

Відповідно до завдань магістерської роботи розглянемо психолого-педагогічні основи збагачення лексикону молодших школярів синонімами різного виду, спрямованого на розвиток їх мовлення в цілому.

У статті Крохмальної Г.І. і Герич Х.Т. «Психолого-педагогічні засади роботи над збагаченням лексичного запасу молодших школярів на уроці української мови» наголошується, що «одним із актуальних завдань сучасної методики викладання української мови у шкільних закладах є збагачення лексичного запасу молодших школярів. Кожен урок української мови є складною, цілісною, динамічною системою змісту навчального матеріалу та організації роботи над ним. Перед вчителем стоїть завдання – сформувати національно-мовну особистість учня. Цього можна досягти, якщо на кожному уроці, позакласній роботі виховувати увагу до слова, свідомо ставитись до мови як засобу самовираження, спілкуватись з учнями, передавати почуття і переживання, ставлення до довкілля. Розвивається мовлення, а отже й мислення, інтелект, мовленнєва пам'ять, емоційна сфера особистості, мовне почуття, естетичний смак, розуміння краси української мови, багатство її мовних засобів, виражальних можливостей [27].

Таким чином, значущим складником розвитку мовлення молодших школярів є робота на уроках української мови над збагаченням і увиразненням словникового запасу, формування вміння правильно, точно і яскраво використовувати лексику рідної мови під час продукування власних висловлювань, активно використовуючи при цьому синонімічне багатство мови для увиразнення мовлення.

Проблема збагачення словникового складу молодших школярів розглядалася науковцями різнопланово: в лінгвістичному (Булаховський Л. А., Горпинич В. О., Ковалик І. І, Плющ М. Я., Русанівський В. М. та ін.), лінгводидактичному (Вашуленко М. С.,

Потоцька Т. Ф., Собко, В.О. Хорошковська О. Н. та ін.) аспектах .

Вивченням специфіки психолого-педагогічних засад роботи у процесі збагачення словника молодших школярів, у тому числі й синонімами, займалися такі вчені, як І. Синиця, В. Мухіна, К. Ушинський, Г. Костюк, О. Колеснікова, Н. Ростикус, Л. Соловець, Л. Шевцова, Г. Шелехова, Н. Бабич, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, К. Климова, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк та інші.

На думку відомого лінгводидакта М. Вашуленка, одним із джерел збагачення словникового запасу й увиразнення мовлення школярів є вивчення синонімів, які «сприяють мовленнєвому розвитку учнів, виробленню в них мовного чуття, розширюють можливості в пошуках виражальних мовних засобів у процесі виконання творчих завдань, на уроках розвитку зв'язного мовлення» [7, с. 167].

Відомо, що синонімія – велике багатство мови, одне з найпотужніших джерел мовної та мовленнєвої образності. Стилiстичне використання синонімів дає змогу висловлюватися як точно, так і образно; у багатьох випадках надає усному та письмовому тексту необхідного емоційного забарвлення і є показником широких художньо-творчих можливостей мови.

Проте необхідно відзначити, спираючись на власний педагогічний досвід та теоретичну літературу, що проблема увиразнення мовлення молодших школярів синонімами ще не знайшла повного вирішення в методиці. Мовленнєві прогалини, які допускаються учнями в усному мовленні та письмових роботах, зумовлені тим, що робота над синонімами в початкових класах носить несистематичний характер.

Відповідно до нормативних документів, основним завданням початкового курсу української мови в умовах реалізації компетентнісного підходу є формування в молодших школярів комунікативної компетенції, яка виражається в умінні учнів розуміти інформацію, отриману під час аудіювання та читання, вільно висловлюватися, спілкуватися з людьми різного віку та статусу, доводити та аргументувати власні думки усно і письмово [58].

Розвиток повноцінної комунікативної компетенції неможливий без належного піклування про збагачення, удосконалення й активізацію словникового запасу учнів, формування вміння доречно й точно його використовувати під час побудови зв'язних висловлювань. Тому на кожному уроці української мови необхідно працювати над лексичним значенням слова, розвивати в учнів інтерес та увагу до слова в процесі засвоєння як лексичного, так і граматичного матеріалу, формувати вміння ретельно добирати слова, правильно формувати власну думку.

Як ми уже зазначали, значне місце в лексичній роботі на уроках української мови посідає вивчення синонімів. Використання їх у мовленні допомагає точніше висловити думку, передати ставлення до сказаного, уникнути необґрунтованих повторів у тексті. Тому вже в початкових класах доцільно формувати в учнів вміння розуміти значення синонімів, виділяти їх смислові відтінки та правильно вживати їх у мовленні [50].

Наведемо як підтвердження сказаного вище висловлювання відомого педагога К. Ушинського, який зазначав, що «бідність словника школяра породжує одноманітність мовлення і робить його незрозумілим для слухачів, бо він, школяр, не може замінити одне слово іншим, не може переставити двох слів, його мова знаходиться в ланцюгах тих рядків, які він завчив» [23, с. 4].

Отже, педагоги і методисти одностайні в тому, що збагачення мовлення дітей молодшого шкільного віку синонімами має бути системним та стимулюючим процесом, який сприяє розвитку їхніх комунікативних навичок і розширенню мовного запасу.

У роботі із синонімами як засобом розвитку мовлення молодших школярів слід спиратися на психологічний розвиток дітей.

У науковій літературі зазначається, що психологічні особливості учнів молодшого шкільного віку відіграють важливу роль у процесі збагачення мовлення. Наведемо декілька ключових аспектів, які варто враховувати під час роботи:

- Фаза розвитку мовлення. Діти молодшого шкільного віку перебувають на

етапі активного розвитку мовлення. У цей період вони запам'ятовують нові лексичні одиниці, розширюють свій словниковий запас та розвивають навички виразного мовлення.

- Розвиток словникового запасу: У цьому віці діти активно вивчають нові слова та вирази. Важливо стимулювати цей процес через читання, слухання та розмову.
- Виразне мовлення: Молодші школярі навчаються виражати свої думки та почуття словами більш точно та виразно. Важливо розвивати цю навичку через діалоги, драматичні ігри та інші активні способи.
- Контекстне розуміння: Діти розвивають навичку розуміння слів та текстів в контексті. Важливо вчити їх розуміти значення слова на основі контексту, в якому воно вживається, у тому числі й синонімічних.
- Мотивація до навчання мови: Важливо створити позитивне ставлення до вивчення мови. Заохочувати дітей читати цікаві книги, слухати відомих розповідачів та спілкуватися з ними на різні теми.
- Індивідуальні особливості: Важливо пам'ятати, що кожна дитина унікальна і розвивається у власному темпі. Деякі діти можуть швидко набирати словниковий запас, водночас як інші можуть потребувати більше часу та підтримки.

Ще раз підкреслимо, що оволодіння різноманітним лексичною системою мови неможливе без вивчення її синонімічного багатства. Засвоєння синонімів допомагає учням глибше розуміти слова, сприймати їх не лише в контексті основного значення, але й у зв'язку з різними відтінками смислу та виразності, що допомагає їм бути точнішими в обранні слів. У процесі вивчення синонімів вчителю слід сформулювати в учнів такі навички:

- розрізняти в мовленні близькі за значенням слова;
- добирати синоніми;
- замінювати в тексті те чи інше слово відповідним синонімом;
- самостійно вживати в готовому тексті дібране за смислом синонімічне

слово;

- самостійно вибирати із свого лексичного запасу найбільш влучний для висловлення власної думки синонім [37].

Відтак, дидакти наголошують, що завдання вчителя під час роботи над синонімами полягає в тому, щоб забезпечити успішне оволодіння кожним із визначених умінь і тим самим піднести рівень мовленнєвої культури школярів.

Роботу над вивченням синонімії у молодших школярів рекомендують проводити поетапно. Так, М. Муравська зазначає, що на початковому етапі слід приділяти увагу на практичне спостереження учнів за словами, які мають схожі значення, та на збагаченні їх мовлення цими лексемами. Наступні етапи передбачають теоретичне ознайомлення молодших школярів із поняттям синонімів, закріплення вивченого матеріалу, активізують мовленнєву практику. Авторка наголошує, що кожен етап вивчення синонімії має відрізнятися не лише основними завданнями, але й лексичним запасом, який пропонується для засвоєння, різноманітністю вправ та рівнем самостійності учнів у їх виконанні [41].

Дослідники наголошують, що у роботі над синонімами необхідно звернути увагу учнів як на встановлення семантичної схожості, так і на з'ясування відмінностей у їх значенні або особливостей вживання. Тому на початковому етапі слід сформувавши в школярів загальне уявлення про наявність у мові близьких за значенням слів, а пізніше (3–4 класи) необхідно познайомити молодших школярів з функцією синонімів – найточніше називати предмети, явища, ознаки, дії, передавати почуття і ставлення до того, про що йдеться. Поступово під керівництвом учителя здобувачі усвідомлюють функціональну роль синонімів у мовленні та вчаться самостійно їх уживати з метою увиразнення висловлень [41].

Звертається також увага молодших школярів на функцію заміщення, яка уможливорює замінити слово його синонімом і уникнути надмірних повторень, що є одним з найпоширеніших недоліків у мовленні дітей молодшого шкільного віку.

М. Муравська також називає умови збагачення мовлення здобувачів початкової освіти синонімічними засобами. До них відноситься передусім методично обґрунтована система вправ і завдань, розроблення якої має відповідати таким дидактичним вимогам, як безперервність впливу на процес навчання, врахування потенційних можливостей учнів, зростаюча складність завдань, їх повторюваність [41].

Важливо відзначити визначальну роль вчителя на початкових етапах в ознайомленні молодших школярів із синонімічними мовними засобами та їхньою роллю у мовленні. Самостійність учнів в аналізі поданого матеріалу та виконанні різноманітних вправ зростає поступово. Ефективність синонімічної роботи підвищується завдяки використанню ігрових завдань, візуальних засобів та зацікавлюючого навчального матеріалу [41].

У своїй магістерській роботі, розробляючи експериментальні завдання, ми будемо спиратися на засади вікової психології – науки про закономірності психічного розвитку людини на різних етапах онтогенезу (від народження до смерті), об'єктом якої і є психічний розвиток людини, молодшого школяра в тому числі.

Відомий український психолог Г.С. Костюк, розкриваючи взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку, наголошував на необхідності здійснення системного підходу до формування будь-яких особистісних структур і якостей. [9, с.7]. Ця настанова вченого найбільш актуальна для нашої роботи.

Розглядаючи психологічні засади нашої роботи, передусім зазначимо, що у психології молодший шкільний вік трактується як особливий період дитячого психічного розвитку (зрілого дитинства), який триває від 6/7 років до 10/11 років і відповідає періоду початкової освіти у сучасній школі. У цьому віці відбуваються значущі зміни в способі та стилі життя дитини, адаптація до нових вимог, пов'язаних із соціальною роллю учня. Цей період відзначається появою нової активності та пізнавального інтересу, які і є основою для процесу навчання, водночас і розвитку словникового запасу як важливого складника мовленнєвої діяльності [61, с.167].

Традиційно виокремлюються три аспекти шкільної зрілості:

1) інтелектуальна зрілість, ознаками якої є:

- диференційоване сприймання (перцептивна зрілість), що передбачає виділення фігури і фону;
- концентрація уваги;
- аналітичне мислення, що виражає здатність осмислення основних зв'язків між явищами;
- логічне запам'ятовування;
- сенсомоторна координація;
- уміння відтворювати зразок;
- розвиток тонких рухів руки;

2) емоційна зрілість, що виявляється за такими ознаками:

- зменшення імпульсивних реакцій;
- можливість протягом тривалого часу виконувати не дуже привабливе завдання;

3) соціальна зрілість, ознаками якої є:

- потреба дитини у спілкуванні з однолітками і уміння підпорядковувати свою поведінку законам дитячих груп;
- здатність виконувати роль учня у ситуації шкільного навчання

[61, с.170].

Участь у навчальній діяльності, систематичне наuczіння та виконання навчальних дій формують якісно нові особливості психічної діяльності молодшого школяра, сприяють інтенсивному розвитку пізнавальних процесів. Когнітивні, мовленнєві, перцептивно-моторні навички стають більш досконалими, що значно полегшує навчання [61, с.181], а отже, забезпечує розвиток мовленнєвої діяльності загалом і вдосконаленню лексики школяра різними лексико-семантичними явищами зокрема.

Учіння постає в житті дитини як форма прояву її розвитку і як основний його чинник. Через учіння у молодшому шкільному віці здійснюються взаємини дитини із суспільством, формуються основні якості особистості

школяра, розвиваються окремі психічні процеси – виникають психічні новоутворення [61, с.181-182] (Таблиця 1.2.1.), важливі для засвоєння синонімічного багатства мови як засобу увиразнення мовлення.

Таблиця 1.2.1.

Новоутворення молодшого шкільного віку

Зміст розвитку	Новоутворення
Когнітивний розвиток	
Відчуття і сприймання	Поява аналітичного і синтезуючого сприймання. Виражена емоційність сприймання. Зростає орієнтація на сенсорні еталони форми, кольору, часу
Пам'ять	Пам'ять розвивається у двох напрямках – довільності і осмисленості. Поява довільної смислової пам'яті. Зростає продуктивність, точність запам'ятовування. Оволодіння мнемічними прийомами
Увага	Домінує мимовільна увага. Довільна увага нестійка. Активізується здатність до концентрації. Утримання уваги можливе завдяки вольовим зусиллям і високій мотивації
Мовлення і мислення	Збільшується словниковий запас (до 7 тис.слів). Контекстне мовлення. У письмовому мовленні розрізняють правильність орфографічну, граматичну, морфологічну і пунктуаційну. Мислення стає домінуючою функцією. Наочно-образне мислення. Початок прояву теоретичного мислення, словесно-логічного мислення. Внутрішній план дій, аналіз, планування. Новий рівень розвитку узагальнень і понять
Уява	Відтворююча (репродуктивна уява), що потребує опору на конкретні предмети. Розвиток продуктивної уяви, що обумовлена розвитком мовлення і стимулює фантазії

Психосоціальний розвиток	
Свідомість і самосвідомість	Рефлексія. Адекватна, але ситуативна самооцінка. Почуття соціальної компетентності як новий аспект самосвідомості. Становлення самоконтроля. Усвідомлення себе суб'єктом пізнання через прийняття ролі учня; внутрішня позиція школяра. Авторитет вчителя
Навички міжособистісної взаємодії	Засвоєння норм відносин в колективі. Розвиток суспільної спрямованості (зверненість до колективу ровесників). Навички ділового спілкування
Структура особистості	Сенситивний період для засвоєння моральних норм. Становлення потреби і мотивів учіння. Становлення системи довільної регуляції (довільне цілепокладання, самоконтроль тощо). Суб'єкт навчальної діяльності (суб'єкт самозмін). Передумови перетворення учбової діяльності у самонавчання, здатність (вміння) навчатися. Сприйняття і виконання учбової діяльності як суспільнозначущої. Почуття відповідальності

У молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається пізнавальна сфера дитини, що сприяє і засвоєнню нових слів, які позначають ті ж самі поняття. Водночас у дитини розвивається і пам'ять як важливий психічний чинник для опанування нових слів, в тому числі і синонімів.

У початковій школі також розвивається мислення – основна форма пізнавальної активності людини, що зумовлює можливість привласнювати досвід інших людей або самостійно вирішувати суб'єктивно нові завдання та здійснювати прогнозування. Із початком навчання у структурі мислення молодшого школяра зростає значущість абстрактних компонентів порівняно із конкретно-образними проявами [61, с.184].

Отже, можемо зазначити, що в дітей молодшого шкільного віку виникають певні труднощі під час роботи з синонімами як способом вираження мовлення. Адже спираючись на вікову психологію, ми бачимо, що пам'ять, уява, увага, мовлення і мислення починають стрімко розвиватися лише після 7 років. Словниковий запас хоч і починає збільшуватись, але довільно смислова пам'ять лише на етапі розвитку, а увага ще залишається мимовільною.

Варто також зазначити, що з перших днів навчання дітей у школі

потрібно активно сприяти розвитку їхнього словникового запасу. Ця навичка є надзвичайно важливою для їхнього майбутнього, оскільки допомагає правильно та впевнено висловлювати свої думки і легко спілкуватися з однолітками та дорослими. Коли молодший школяр може виразно висловити свої думки, він стає вільною у спілкуванні та відчувається впевнено. Варто надати особливу увагу тому, щоб дитина не тільки знала слова, але й розуміла їхнє значення та вміла використовувати їх на практиці. Це допомагає дітям стати впевненими в собі та активними у спілкуванні, володіючи потрібними мовними засобами.[63].

Розвиток мовлення учня є важливою передумовою для його успішного навчання. Чим більше дитина читає, переказує та слухає, тим більше зростає її пам'ять і, відповідно, розширюється, збагачується та актуалізується її словниковий запас, формується вміння грамотно висловлювати свої думки у письмовій та усній формі, дотримуючись норм української літературної мови.

Ознайомлення молодших школярів із синонімами передбачає збагатити лексикон учнів найбільш поширеними синонімічними рядами та вчити практично користуватися ними в усному й писемному мовленні.

Роботу над синонімією в початкових класах слід розглядати як педагогічно організований процес, спрямований, з одного боку, на опанування конкретною лексикою і усвідомлення сутності цього явища, а з іншого, на вдосконалення мовлення молодших школярів [13].

Виходячи з лінгвістичної сутності явища синонімії та враховуючи вікові можливості молодших школярів у засвоєнні знань, доцільно визначити такі напрями роботи над цим лексичним явищем у початковій школі:

- 1) формування елементарного поняття про значення слова;
- 2) практичне ознайомлення учнів зі словами, близькими за значенням, накопичення достатньої кількості мовних фактів;
- 3) формування на цій основі на уроках мови початкових понять про синоніми;
- 4) спостереження над використанням синонімів у текстах на уроках

української мови та літературного читання, що дозволить здійснити міжпредметні зв'язки в проведенні лексичної роботи;

5) засвоєння молодшими школярами найбільш поширених синонімічних рядів;

6) використання синонімів у власному мовленні учнів [14].

У початкових класах учням не повідомляються теоретичні відомості про синоніми, хоча загальне визначення поняття синоніми, закріплене в терміні, дається. Вивчення цієї групи слів здійснюється у практичній роботі. Уміння користуватися синонімами формується в учнів поступово протягом тривалого часу, під час вивчення не тільки відповідних параграфів у підручниках, але й у процесі засвоєння відомостей про лексичне значення слів, що належать до різних частин мови [39, с.160].

Методисти зазначають, що засвоєння синонімів молодшим школярам дається не завжди легко. Діти, як правило, легко сприймають і усвідомлюють твердження, що синоніми – це слова, різні за своїм звуковим складом, але близькі за своїм лексичним (смысловим) значенням. Однак значно важче учні розуміють, що синоніми не завжди тотожні між собою за значенням, а можуть розрізняються значеннєвими відтінками. Багато серед дітей, і навіть сильних школярів, часом не можуть упоратись із завданням вибрати із синонімічного ряду той синонім, який за відтінком свого значення є найвлучнішим для певного контексту [39, с.159].

Окрім того, за спостереженням дослідників, школярі часом практично у власному мовленні не вміють користуватися навіть тими синонімами, які їм відомі, що пов'язано не лише з бідністю словника, а й із невмінням уживати відповідні лексеми. Останнє пояснюють тим, що учні найчастіше засвоюють тільки одну властивість поняття про синоніми – подібність у значенні, хоча вчителі у процесі вивчення цієї теми повинні звертати увагу і на іншу властивість – відмінність між синонімами, зумовлену додатковими відтінками у їх значеннях [39, с.160].

Отже, робота над збагаченням словника молодших школярів

синонімами у процесі розвитку мовлення буде ефективною за умови, якщо методика її проведення передбачатиме засвоєння найбільш уживаних синонімічних рядів; поетапне формування лексичних умінь на основі системи різноманітних вправ, побудованої з урахуванням мовленнєвого розвитку і вікових можливостей учнів, їх психологічних особливостей.

1.3. Стан проблеми у теорії і практиці початкової мовної освіти

Для з'ясування стану проблеми, пов'язаної з вивченням у початковій школі синонімів як засобів увиразнення мовлення школярів, було здійснено аналіз Державного стандарту початкової освіти, типових освітніх програм та актуальних підручників з української мови. Це дало нам можливість отримати відомості про сучасний стан досліджуваної проблеми у лінгвометодиці.

Як зазначено у Державному стандарті початкової освіти, метою вивчення української мови є «формування комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей; розвиток особистості здобувачів освіти засобами різних видів мовленнєвої діяльності» [12]. Вимоги до обов'язкових результатів здобувачів освіти навчання української мови визначено за такою освітньою галуззю, як мовно-літературна, якою передбачено вимоги до обов'язкових результатів навчання, зокрема: серед очікуваних результатів оволодіння видами мовленнєвої діяльності виокремимо такі, як: здобувач освіти

- «сприймає усну інформацію; перепитує, виявляючи увагу»;
- «відтворює основний зміст усного повідомлення відповідно до мети»;
- на основі почутого малює/добирає ілюстрації»;
- передає інформацію графічно»;
- «висловлює власні погляди щодо предмета обговорення»;
- намагається зробити так, щоб висловлювання було зрозуміле і цікаве для інших осіб»;

- «читає вголос правильно, свідомо, цілими словами, нескладні за змістом і формою тексти;
- висловлює власні вподобання щодо змісту прочитаних творів, літературних персонажів;
- висловлює думки щодо простих медіатекстів»;
- «пише рукописними буквами, зливо, розбірливо;
- створює невеликі та нескладні за змістом висловлювання, записує їх;
- правильно записує слова, які пишуться так, як вимовляються;
- створює прості медіатексти за допомогою інших осіб»[12].

Аналіз типових освітніх програм, розроблених під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна, дав можливість ознайомитися зі змістом мовної освіти молодших здобувачів у цілому і вивчення синонімів як засобів виразності їхнього мовлення зокрема.

У Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Савченко, зазначено, що «спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, вміння висловлювати власну думку усно і письмово, здатність логічно обґрунтовувати позицію...» [58].

Метою типової освітньої програми, укладеної Р. Шияном, також є «розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей» [58, с. 44].

Отже, можна зробити висновок, що обидві типові освітні програми спрямовані на гармонійний розвиток усіх аспектів мовленнєвої діяльності молодших школярів. Проте основна відмінність полягає в принципах побудови навчального процесу: програма О. Савченко акцентує на дитиноцентричному підході, зорієнтованому на розвиток особистості

здобувачів початкової освіти через мову, тоді як програма Р. Шияна більше акцентує на розвитку в учнів здатності ефективно користуватися мовою в суспільному житті.

Вивчення синонімів передбачається у таких змістових лініях: у 1–2 класах: «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо мовні явища» (за програмою О. Савченко) і «Досліджуємо мовлення» (за програмою Р. Шияна), у 3–4 класах: «Досліджуємо мовні явища» (за програмою О. Савченко) і «Досліджуємо мовлення» (за програмою Р. Шияна)

Відповідно до типової освітньої програми О. Савченко у 1–2 класах у дітей формуються навички та вміння удосконалювати, редагувати, перевіряти текст із часто повторюваними словами шляхом заміни їх синонімами та займенниками (без уживання термінів). Р. Шиян пропонує формувати в учнів вміння знаходити у висловленні і пояснювати роль синонімів [58].

У 3–4-х класах програми вже більше спрямовані на вивчення синонімів. Учні, які навчаються за програмою О. Савченко, в результаті мають вміти добирати до поданого слова 1-4 найуживаніші синоніми, користуватися навчальними синонімічними словниками, знаходити і пояснювати роль синонімів у тексті, доречно використовувати їх у власних висловленнях. Також учень має вміти добирати дієслова-синоніми, використовувати у власних зв'язних висловленнях прикметники-синоніми, добирати синоніми до найуживаніших прислівників. Те саме передбачає типова освітня програма Р. Шияна [58].

Програмні вимоги реалізуються у чинних підручниках з української мови для 2, 3 та 4 класу, затверджених МОН України. Відповідно до теми нашої магістерської роботи ми здійснили аналіз таких підручників для 3-го класу: 1. Кравцова Н. М. , Придаток О. Д. , Романова В. М. Українська мова та читання: підруч. для 3-го кл. закл. загальн.середн. освіти. У 2-х частинах. Ч.1. [22]; 2. Вашуленко М. , Васильківська Н., Дубовик С. Українська мова та читання : підручн. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. [6]; 3. Іщенко О. Л., Іщенко А. Ю. Українська мова та читання:

підручн. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. [19].

Навчальний матеріал у підручниках, на нашу думку, сприяє розвитку вираження мовлення за допомогою роботи над синонімами. Вправи із досліджуваної теми передбачають правильно добирати слова-синоніми, користуватися навчальними синонімічними словниками, знаходити і пояснювати роль синонімів у тексті, доречно використовувати у власних висловленнях слова без повторень, а це, в свою чергу, забезпечує вільне володіння українською мовою.

Так, у підручнику «Українська мова та читання: частина І» (автори: Н.М. Кравцова, О.Д. Придаток, В.М. Романова) [22, с.17], робота над синонімами починається з розділу «Слово. Значення слова». На сторінці 17 подана тема «Синоніми», яка охоплює не лише повторення вивченого в 2-му класі, а й містить нову інформацію, зокрема: подано визначення терміна «синоніми». Виконуючи вправу 45, яка відповідає змістовим лініям «Досліджуємо мовні явища» та «Взаємодіємо усно», учні досліджують розшифровані слова, з'ясовують, яке значення вони мають, роблять висновки про значущість близьких за значенням слів в українській мові.

На вивчення теми «Синоніми» в підручнику передбачено 1 урок, на якому школярі мають виконати вправи 45, 46 та 47. Розглянемо детальніше вправу 46, яка відповідає змістовим лініям «Взаємодіємо письмово» та «Читаємо». І передбачає добір до поданого слова 1-4 найуживаніших синонімів, користування навчальними синонімічними словниками. У вправі 47, яка відповідає змістовим лініям «Взаємодіємо письмово» та «Досліджуємо мовні явища», діти вчаться добирати правильну відповідність слів серед запропонованого синонімічного ряду. Вправу 48 на знаходження синонімів до поданого слова в тексті рекомендовано виконати як домашнє завдання. [22, с.17],

Далі робота з синонімами в аналізованому підручнику передбачається у другому семестрі під час вивчення теми «Дієслова-антоніми, дієслова-

синоніми, дієслова з прямим і переносним значенням», на опанування якої відведено 3 уроки. На другому уроці діти повторюють поняття синонімів. Наприклад, вправа 269 на сторінці 96, відповідає змістовим лініям «Взаємодіємо письмово» та «Досліджуємо мовні явища», зорієнтована на знаходження у поданому тексті слів, які мають близьке значення. Завдання вправи 271 відповідає змістовим лініям «Взаємодіємо письмово» та «Читаємо» і передбачає добір до поданого слова 1-4 найуживаніших синонімів, користування навчальними синонімічними словниками. Подібне завдання і у вправі 272, яка пропонується для домашнього завдання, що сприяє кращому закріпленню, повторенню та узагальненню матеріалу, який був вивчений на уроці [22, с. 96–97]

Отже, аналіз підручника, авторами якого є Н. М. Кравцова, О. Д. Придаток, В. М. Романова, дає підстави для висновку, що на роботу з синонімами виділено досить мало вправ, зокрема, 10 завдань на знаходження у поданому тексті слів близьких за значенням чи синонімічного ряду, на добір синонімів за допомогою синонімічного словника.

У підручнику для 3 класу Вашуленка М., Васильківської Н., Дубовик С. «Українська мова та читання» [6] також подано завдання для роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників, зокрема:

- вправа на добір до поданого слова 1–4 найуживаніших синонімів, користуючись навчальними синонімічними словниками (Вправа 5, с. 53[6, с. 53.]);
- вправи на добір синонімів із поданого синонімічного ряду (вправа 1, вправа 2, с. 52; вправа 4, с. 53; вправа 8, с. 55 [Там само, с 52, с. 53, с. 55];
- вправа на знаходження «зайвого» слова (яке не є синонімом) у поданому ряді слів (вправа 3, с 53 [Там само, с 53];
- вправа на знаходження синонімів до певного слова в поданому тексті (вправа 6, с. 54 [Там само, с 54]
- вправи на редагування тексту за допомогою добору слів, близьких за

значенням (вправа 7, с. 54; вправа 9, с. 55 [Там само, С. 54–55]

- вправа на розвиток зв'язного мовлення – складання власної розповіді, використовуючи слова з довідки (вправа 10, с.55 [Там само, с 55]

Надалі робота над синонімами продовжується в другому семестрі під час вивчення частини мови «Дієслово». У підручнику передбачаються такі вправи:

- на вибір синонімів із поданого синонімічного ряду (вправа 8, с. 148, [Там само, с. 148] ;
- на редагування тексту за допомогою добору слів, близьких за значенням (вправа 7, с. 148 [Там само, с. 148].

Проаналізувавши підручник авторів М. Вашуленка, Н. Васильківської, С. Дубовик можемо зробити висновок, що на роботу із синонімами виділено лише 2 теми, які подаються дітям за 3–4 уроки, проте завдань порівняно з попереднім підручником дещо більше (14 вправ).

Підручник для 3 класу авторів О. Іщенко, А. Іщенко «Українська мова та читання» (частина І) [19], який побудовано відповідно до типової освітньої програми Р. Шияна, також передбачає завдання для роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників, зокрема:

- вправа на знаходження синонімів серед поданих слів (вправа 1, с. 12, [19, с. 2];
- вправа на відшукування синонімів до певного слова у поданому тексті (вправа 4, с. 10 [Там само, с 10];
- вправа на редагування тексту за допомогою добору слів, близьких за значенням (вправа 2, с. 12 [Там само, с. 12];

У II частині підручника для третьокласників періодично продовжується вивчення синонімів. А саме:

- вправи на добір, користуючись навчальними синонімічними словниками, до поданого слова 1–4 найуживаніших синонімів, (вправа 5, с. 75; вправа 2, с. 106 [20, с. 75, с. 106].

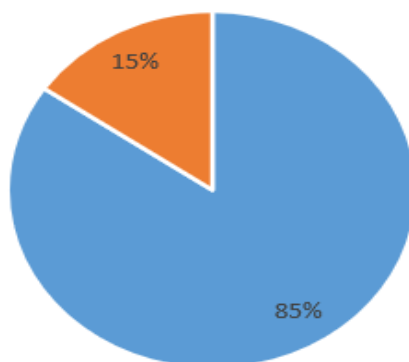
- вправа на знаходження синонімів до певного слова в поданому тексті (вправа 2, с. 69 [Там само с. 69])
- вправа на знаходження «зайвого» слова, яке не є синонімом, серед поданих рядів слів (вправа 7, с. 75 [Там само, с 75])

Отже, під час аналізу різних навчальних підручників для 3-го класу було виявлено завдання з досліджуваної нами теми, проте слід зауважити, що робота з синонімами проводиться лише під час вивчення деяких тем на окремих уроках, завдання майже однотипні в усіх підручниках. На нашу думку, зовсім мало вправ на продукування третьокласниками власних висловлювань із використанням синонімічних лексем.

З метою виявлення труднощів в організації роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників на уроках української мови ми провели анкетування вчителів початкових класів Кременчуцької гімназії № 19 (13 респондентів) (див. Додаток А). Анкетування здійснювалося в писемній формі за допомогою Google форми.

За результатами проведеного опитування встановлено, що на запитання анкети про кількість вправ у підручниках 15% (2 класоводи), які брали участь в анкетуванні, вважають, що таких завдань достатньо для вивчення і засвоєння поняття про цю категорію слів, 85% (11 респондентів) використовують на уроках додаткові вправи з інших джерел. (див. діаграму 1.3.1.)

■ Використовують додаткові вправи з інших джерел
 ■ Достатня кількість завдань в підручниках

Діаграма 1.3.1. Результати опитування вчителів початкових класів

Також з опитування дізналися, що найбільше вчителі використовують інтернет-ресурси для урізноманітнення уроків іншими вправами та завданнями. Для прикладу розглянемо кілька вправ. (див. рис.1.3.1, та рис. 1.3.2.).

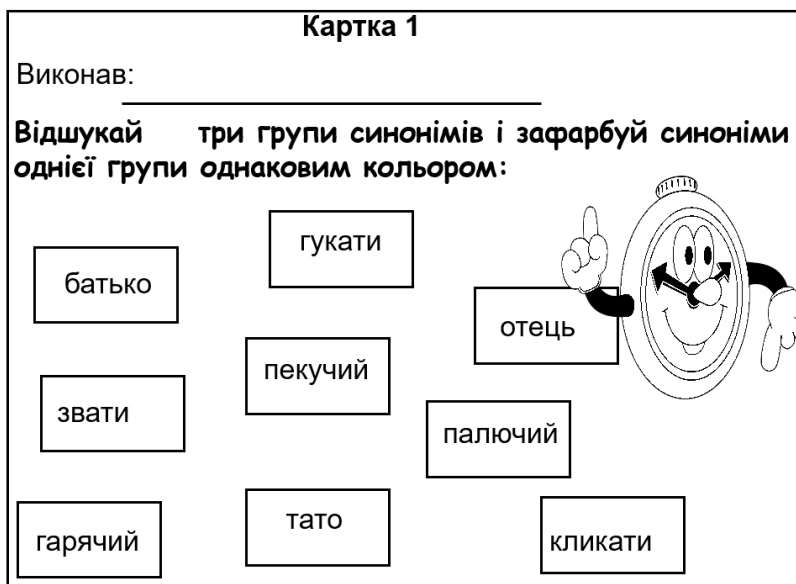

Рис. 1.3.1. Завдання на правильний добір синонімів серед синонімічного ряду

Рис. 1.3.2. Завдання знаходження та розрізнення синонімічних та антонімічних пар

На констатувальному етапі було розроблено критерії і рівні сформованості знань та умінь молодших школярів у процесі вивчення синонімів. Основний критерій оцінювання рівня сформованості комунікативної компетентності було визначено відповідно до вимог Державного стандарту та типової навчальної програми.

У типовій навчальній програмі за О. Савченко чітко окреслені вміння, які необхідно сформувати в учнів під час вивчення синонімів:

- добирає до поданого слова 1-2 найуживаніші синоніми;
- користується навчальними словниками синонімів;
- знаходить і пояснює роль синонімів у тексті;
- доречно використовує у власних висловленнях слова синоніми;
- добирає дієслова-синоніми і доречно вживає їх у власних висловленнях.

У зв'язку з цим було розроблено критерії і визначено 4 рівні сформованості знань учнів 3-го класу про синоніми та умінь їх використовувати (таблиця 1.3. 1).

Таблиця 1.3.1.

Критерії і рівні сформованості знань учнів 3-го класу у роботі над синонімами як засобом вираження мовлення

Рівні сформованості	Критерії сформованості знань та умінь молодших школярів
Високий	Учень самостійно добирає до поданого слова 1-4 найуживаніші синоніми; без допомоги вчителя користується навчальними словниками синонімів, може самостійно знайти потрібне слово та визначити до нього синоніми; самостійно знаходить і пояснює роль синонімів у тексті; доречно використовує у власних висловленнях слова-синоніми; самостійно добирає дієслова-синоніми і доречно вживає їх

	у власних висловленнях (без уживання терміну «дієслова-синоніми»).
Достатній	<p>Учень самостійно добирає до поданого слова 1-3 найуживаніші синоніми;</p> <p>без допомоги вчителя користується навчальними словниками синонімів, може самостійно знайти потрібне слово та визначити до нього синоніми;</p> <p>самостійно знаходить і пояснює роль синонімів у тексті;</p> <p>використовує синоніми у власних висловленнях;</p> <p>правильно виконує завдання на редагування тексту без допомоги вчителя.</p>
Середній	<p>Учень добирає до поданого слова 1-2 найуживаніші синоніми серед запропонованого синонімічного ряду;</p> <p>разом із учителем користується навчальними словниками синонімів, може самостійно визначити синонім до поданого слова;</p> <p>самостійно знаходить синоніми, не пояснюючи їх ролі;</p> <p>учень правильно виконує завдання на редагування тексту без допомоги вчителя, але із наявністю «слів для довідки».</p>
Низький	<p>Учень добирає до поданого слова 1 синонім серед запропонованого синонімічного ряду;</p> <p>Разом з учителем користується словниками синонімів;</p> <p>Самостійно знаходить синоніми у тексті, не пояснюючи їх роль, за умови, що треба знайти синонімічний ряд до певного слова;</p> <p>Учень правильно виконує завдання на редагування тексту без допомоги вчителя, але із наявністю «слів для довідки».</p> <p>Практично не використовує синонімічні лексеми у власних висловленнях.</p>

Констатувальним експериментом було охоплено учнів 3-Б класу (28 учнів) Кременчуцької гімназії №19. З метою виявлення рівнів сформованості знань та умінь молодших школярів було розроблено діагностичні завдання (Додаток Б).

Кількісний аналіз одержаних результатів передбачав підрахунок правильних повних, правильних неповних, частково правильних та неправильних відповідей, оцінених різними балами, та їх відсоткове вираження. Високий рівень передбачав 10-12 балів, достатній – 7-9, середній – 4-6, низький – 1-3.

Кількісний аналіз рівнів сформованості знань та вмінь учнів 3-х класів під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів (до впровадження експериментального дослідження) відображено в таблиці 1.3.2.

Таблиця 1.3. 2

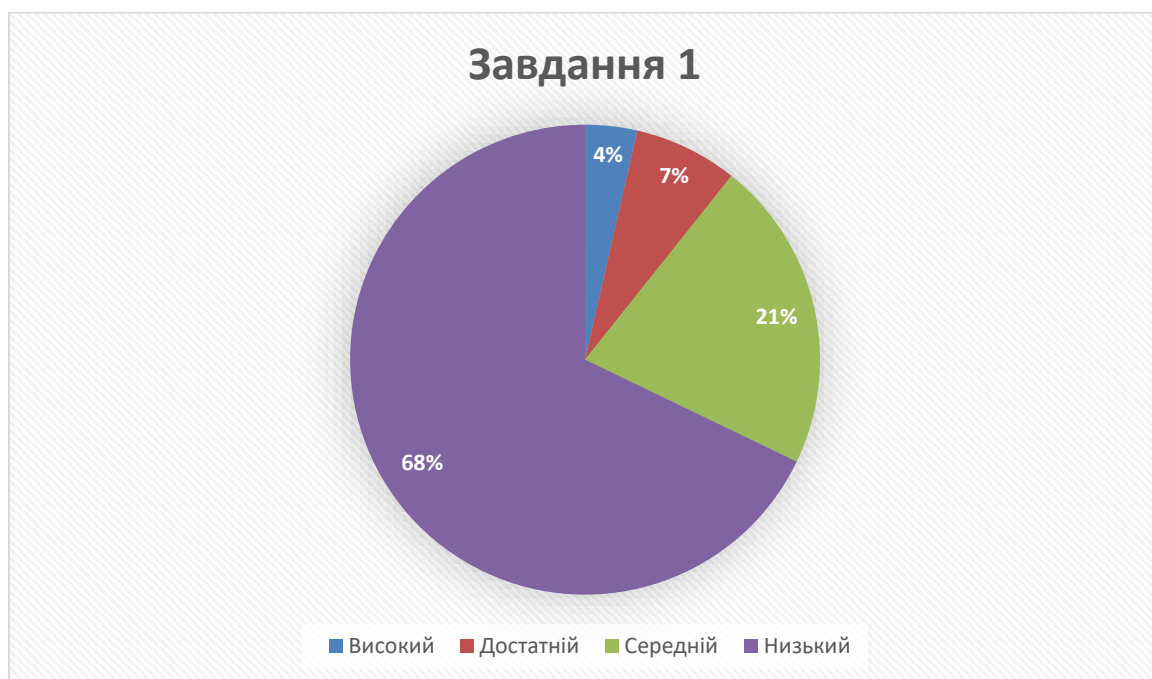
Кількісний аналіз рівнів сформованості знань та вмінь учнів 3-х класів під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів (до впровадження експериментального дослідження)

Види завдань	Рівні виконання завдань			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
	%	%	%	%
До поданих слів дібрати синоніми без використання словника.	4	7	21	68
Серед поданих пар знайти слова-синоніми	32	57	4	7
Відредагувати текст, уникаючи лексичних повторів.	7	7	68	18

Як свідчать результати таблиці 1.3.2, у виконанні складніших завдань домінували середній та низький рівні. Високого рівня досягла незначна

кількість учнів початкових класів. Достатній рівень становив близько 7 %.

Здійснено також якісний аналіз відповідей третьокласників. Перше завдання мало на меті перевірити вміння школярів добирати синоніми до поданих слів без використання словника. Якісний аналіз виконання цього завдання дає підстави для висновку, що лише 4 % школярів правильно дібрали декілька синонімів до поданих слів. 7% учнів дібрали правильно лише по одному синоніму. Для окремих третьокласників (21%) це завдання виявилось складним. Для його виконання їм знадобився словник синонімів. Для більшості учнів (68%) була необхідна допомога вчителя, а саме: подати синонімічний ряд, з якого вони могли обрати правильні синоніми (Див. діаграму 1.3. 3).

Діаграма 1.3.3. Кількісний та якісний аналіз виконання першого завдання

Друге завдання виявилось найлегшим серед запропонованих. Більшість учнів, які мали середній рівень під час виконання попереднього завдання, досягли високого чи достатнього рівнів. Конкретні результати ми можемо побачити на діаграмі 1.3.4. Можна зазначити, що високий рівень мали 32% учнів, які не допустилися жодної помилки, також було враховано час на виконання цього завдання. Достатній рівень – 57% третьокласників, котрі

допустили 1–3 помилки, на виконання цього завдання їм знадобилося більше часу. 4% учнів допустили більше 4-х помилок, виконували це завдання протягом усього відведеного часу. Низький рівень отримали 2 дитини (7%), котрі навчаються за інклюзивною формою та мають спрощену програму. Без допомоги асистента вчителя вони не могли виконати жодного завдання.

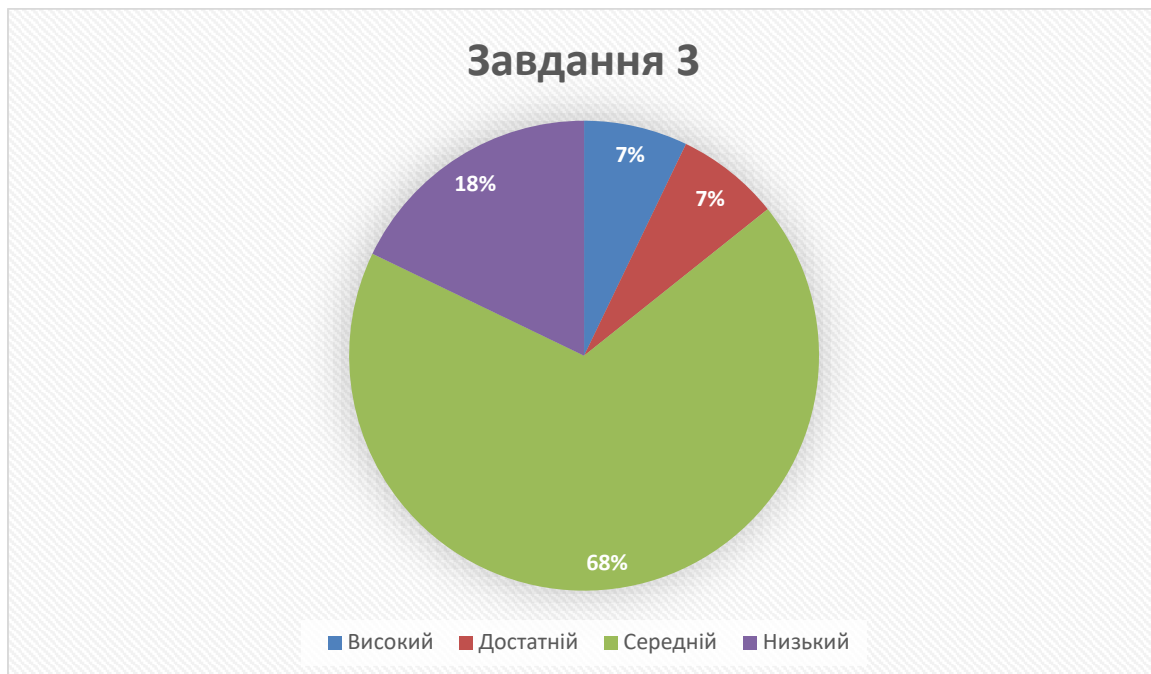

Діаграма 1.3.4. Кількісний та якісний аналіз виконання другого завдання

Останнє завдання на редагування тексту далось легше за перше, але важче другого. Адже для більшості учнів було важко уникати повторів, добираючи потрібний синонім. Як можемо побачити, високий та достатній рівень (7 %) мала менша кількість учнів. Вони виконали завдання без допомоги вчителя та без використання «слів для довідки» або словника синонімів. Середній рівень мали 68% школярів, які використовували слова для довідки, але виконали завдання, уникаючи повторів. Низький рівень мають учні (18%), котрі, користуючись словами для довідки, не змогли уникнути повторів (Див. діаграму 1.3.5.)

Отже, кількісно-якісний аналіз рівня сформованості в третьокласників користуватися синонімічним багатством української мови, знання його

свідчить про недостатню увагу на уроках української мови роботі над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів. На нашу думку, необхідно передбачити подібну роботу під час вивчення всіх тем, а відповідно і в підручниках пропонувати відповідні завдання.

Діаграма 1.3.5. Кількісний та якісний аналіз виконання третього завдання

Висновки до першого розділу

Аналітичний огляд наукових джерел дав можливість визначити теоретико-методичні засади нашого магістерського дослідження. У своїй роботі ми маємо взяти до уваги, що синоніми – це слова, що позначають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються семантичними відтінками, або емоційно-експресивним забарвленням, або тим і тим водночас. Ураховуючи те, що лексична синонімія розглядається як семантичне явище, то найсуттєвішою її ознакою вважають близькість або тотожність значення, що і дає підстави говорити про нейтралізацію значень синонімів, тобто про стирання семантичних розбіжностей між ними в певному контексті і про можливість майже повної їх взаємозаміни. Тому їх і використовують для збагачення мовлення та уникнення одноманітності в

тексті, надання виразності, емоційності та різноманітності у вираженні думок.

На основі аналізу літератури з вікової психології варто взяти до уваги, що у дітей молодшого шкільного віку виникають певні труднощі під час роботи із синонімами як способом увиразнення мовлення. Словниковий запас дітей хоч і починає збільшуватися, але довільна смислова пам'ять перебуває лише на етапі розвитку, а увага ще залишається мимовільною.

Аналізуючи стан проблеми у теорії і практиці початкової мовної освіти, можемо констатувати, що у нормативних документах приділено достатню увагу роботі над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів. Проте у чинних шкільних підручниках представлено недостатньо завдань для систематичного вивчення та залучення дітей до мовленнєвої діяльності на уроках української мови. У підручниках завдання більш однотипні і не систематичні, мало завдань до тем «Дієслова-синоніми», «Прикметники-синоніми», а робота над синонімами інших частин мови взагалі не спостерігається.

Проте, як показало анкетування, вчителі початкових класів застосовують у шкільній практиці додаткові завдання з інших джерел, але періодично. Під час роботи над синонімами вони вчать школярів будувати синонімічні ряди, активізують та збагачують словниковий запас дітей, розвивають мовлення молодших школярів.

На нашу думку, для збагачення словникового запасу та увиразнення мовлення, збагачення словникового запасу синонімами варто проводити систематичну роботу, варто більше уваги приділяти їх вивченню на уроках зв'язного мовлення.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА РОБОТИ НАД СИНОНІМАМИ ЯК ЗАСОБОМ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ТРЕТЬОГО КЛАСУ

2.1. Зміст і вихідні засади експериментального дослідження проблеми

У результаті дослідження проблеми роботи над синонімами як засобом вираження мовлення третьокласників, опрацювання спеціальної лінгвістичної, психологічної та методичної літератури було визначено мету, завдання, вихідні положення, зміст і структуру експериментального навчання.

Мета магістерської роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні й перевірці ефективності експериментальної методичної системи роботи над синонімами як засобом вираження мовлення третьокласників.

Відповідно до поставленої мети головними **завданнями** експериментального дослідження є:

- здійснити аналіз теоретичних лінгвістичних, лінгвометодичних, психолого-педагогічних наукових джерел і матеріалів практичного педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми;
- визначити зміст, завдання та психолого-педагогічні особливості роботи над синонімами як засобом вираження мовлення третьокласників;
- розробити методичну систему формування вираження мовлення молодших школярів у процесі роботи над синонімами на уроках української мови в початкових класах;
- експериментально перевірити ефективність застосування пропонованої методичної системи роботи над синонімами як засобом вираження мовлення третьокласників на уроках української мови.

Для реалізації мети дослідження та поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

- **теоретичні**: вивчення та аналіз психолого-педагогічної, лінгвістичної,

навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми;

- **емпіричні:** анкетування, тестування, обсерваційні методи (спостереження, систематизація й узагальнення даних для визначення суті, принципів і методів формування мовно-мовленнєвої особистості молодшого школяра);
- **статистичні:** методи математичної статистики (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація з метою обґрунтування достовірності й репрезентативності даних педагогічного експерименту).

Мета експериментального дослідження вивчення роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення полягала в тому, щоб сформувати в учнів лексичну компетентність на основі роботи над синонімами, яку визначено державним стандартом та типовою навчальною програмою. До них належать такі:

- **Ознайомити** учнів із словами, які мають близьке значення, але різняться в написанні та звучанні, із їхнім значенням в житті людини та роллю в мовленні.
- **Сформувати** в учнів основні лексичні поняття; вміння добирати до поданих слів синоніми; застосовувати синонімічний ряд в мовленні та письмі; користуватися словником синонімів.
- **Виробити навички** застосовувати синоніми під час зв'язного мовлення та на письмі; удосконалювати пильність на уникнення повторів; коригувати тексти для запобігання тавтології.

Змістовно-структурною основою для конкретизації дидактичної мети є **структура роботи над синонімами**, що містить такі важливі **компоненти:**

- **знання** про особливості увиразнення мовлення; принципи роботи над синонімами (системного підходу); про слова близькі за значенням; збагачення їхнього синонімічного словника; засвоюють термін «синонім»; добирають синоніми до різних частин мови й ознайомлюються з роллю синонімів у тексті;

- **уміння** розрізняти в мовленні близькі за значенням слова; самостійно добирати синоніми; замінювати в тексті те чи інше слово відповідним синонімом; самостійно вживати в готовому тексті дібране синонімічне слово; самостійно вибирати зі свого лексичного запасу найвлучніші й найдоречніші для висловлювання власної думки синоніми та використовувати їх під час продукування власного мовлення.

Поступове вивчення лексичного явища синонімії обумовлює необхідність його послідовного і систематичного засвоєння в процесі навчання учнів, що дозволяє виділити **етапи формування** лексичної компетентності:

Перший етап – ознайомлювальний – засвоєння знань щодо особливостей синонімів в українській мові, що дозволяє школярам отримати загальне уявлення про синонімію, навчитися розпізнавати близькі за значенням слова, знаходити їм пари, усвідомлено давати їм характеристику.

Другий етап – підготовчий – практичне застосування синонімів у мовленні, що забезпечує вдосконалення вмінь добирати близькі за значенням слова відповідно до поданих слів, використовувати їх у процесі мовлення та письма.

Третій етап – навчальний – редагування текстів, яке дає можливість учням попрактикуватися в застосуванні отриманих знань із вивчення синонімів для уникнення небажаних повторів.

Під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників необхідно враховувати такі **підходи**:

1. *Компетентнісний підхід* передбачає вивчення теми через створення проблемних ситуацій, надання практико-орієнтованих завдань, які зі свого боку дають змогу учням аналізувати та синтезувати інформацію, оцінювати її та створювати новий продукт.

У процесі навчання початкового курсу української мови в сучасних умовах компетентнісного підходу, виникає необхідність виховання у молодших школярів комунікативної компетентності, що виявляється в

здатності учнів не лише розуміти навколишній світ через прослухане та прочитане, але й уміти вільно спілкуватися з людьми, незалежно від їхнього віку та соціального статусу. Важливою є їхня здатність виражати, доводити й аргументувати свої власні думки, як усно, так і письмово. Для розвитку повноцінної комунікативної компетентності неможливо обійтися без відповідної уваги до збагачення, уточнення та активізації словникового запасу учнів. Також необхідно виробити вміння використовувати словниковий запас доречно і точно під час формулювання зв'язних висловлювань. На уроках української мови велика увага приділяється вивченню синонімів, оскільки вони допомагають висловити думки точніше, передати особисте ставлення до теми, уникнути непотрібних повторень у тексті. Саме тому на ранніх стадіях навчання важливо формувати в учнів вміння розуміти значення синонімів, розрізняти їх семантичні відтінки та використовувати їх доречно в мовленні.

2. *Комунікативно-діяльнісний підхід* активно застосовується під час вивчення лексики, він сприяє виробленню навичок застосування теоретичних правил на практиці. Комунікативно-діяльнісний підхід в освіті означає спрямованість навчального процесу на формування та розвиток ключових компетентностей особистості. Це передбачає відмову від фокусування на навчанні інформації та переорієнтацію на розвиток у школярів навичок самостійної практичної діяльності. Звертається увага на застосування індивідуального досвіду та досягнень у творчих та життєвих ситуаціях, які вимагають нестандартних підходів. Сьогодні важливо не лише накопичувати знання, але й вміти ними користуватися, бути готовими змінюватися та адаптуватися до нових вимог ринку праці. Навички роботи з інформацією, активна діяльність, швидке прийняття рішень та навчання протягом усього життя стають дедалі важливішими. Сучасна освітня спільнота визначає нове завдання: розвивати у школярів навички самостійного навчання.

Комунікативно-діяльнісний підхід акцентує на мовленнєвій діяльності у всіх її проявах. В його основі лежить не лише реальність ситуацій, але й активна участь учнів у цих ситуаціях, що сприяє розвитку їхньої

комунікативної компетенції.

Школа повинна підготувати учнів до успішного функціонування в суспільстві, розвивати їхню готовність до самонавчання протягом усього життя, сприяти розвитку оригінального мислення. Також важливо, щоб учні вільно та ефективно висловлювали свої громадянські погляди, мали творчий та нестандартний підхід до вирішення життєвих ситуацій. Ці цілі неможливо досягти без комунікативної компетентності та розвитку комунікативних навичок учнів загальноосвітньої школи.

3. *Системний підхід*, в основі якого – уявлення про роботу над синоніми як системно-організований процес. Методологія загальних наук може бути визначена як системний підхід, що відображає взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ і процесів в навколишньому середовищі. Цей підхід спрямований на те, щоб надихати дослідників та практиків розглядати явища як систему, що має конкретну структуру і власні закони функціонування. Суть системного підходу полягає у вивченні взаємодії та взаємозв'язку між різними компонентами. Цей підхід спрямований на дослідження розвитку та руху цих компонентів у системі. Він дозволяє виявити інтегративні системні властивості та якісні характеристики, які не виявляються в окремих елементах системи.

Системний підхід до вивчення синонімів передбачає організовану роботу над ними в процесі вивчення інших мовних аспектів, які передбачені в програмі з української мови. Наприклад, під час вивчення розділу «Речення» важливо знаходити слова зі схожим значенням та використовувати їх у реченнях, розширюючи лексичний запас дитини синонімами.

4. *Проблемний підхід* відповідає принципам активізації пізнавальної діяльності учнів, аналітико-синтетичних, перцептивно-мнемонічних, репродуктивно-варіантних, творчих умінь. Проблемний підхід застосовується зазвичай на вступних уроках до широкої теми чи розділу навчальної програми. У цьому методі не лише надаємо учням нові знання, але й сприяємо їх узагальненню та групуванню. Ми ставимо перед учнями проблемні завдання

за допомогою риторичних питань та показуємо шляхи їх вирішення.

Ефективність роботи над синонімами, що сприяє увиразненню мовлення учнів, залежить від використання відповідних принципів, методів і прийомів навчання. Сукупність цих компонентів у навчальному процесі є основою запропонованої методики і забезпечує системний та цілеспрямований підхід до навчання.

За методикою навчання української мови в початковій школі М.Вашуленка нам відомо, що існують загальні та специфічні методичні принципи навчання. До **загальнодидактичних принципів** відносять принципи *наочності, посильності, міцності, свідомості, науковості, активності, виховуючого навчання, індивідуалізації, доступності, систематичності та послідовності, колективності, проблемності, розвиваючого навчання.*

Принцип наочності передбачає використання різних засобів візуалізації, таких як словесні (виголошені вчителем або учнем), зображення (ілюстрації, предметні картки, малюнки тощо) і абстрактно-символічні елементи (звукові схеми слів), щоб надати конкретність та зрозумілість навчальному матеріалу.

Принцип посильності у навчанні мови передбачає ретельний відбір навчального матеріалу та типів вправ, враховуючи рівень підготовки учнів. Завдання, які надаються учням, повинні бути зрозумілими для них. Посильність виконання завдань може залежати від обсягу матеріалу, темпу виконання завдання та відповідності реальних навичок учнів їх вимогам.

Принцип міцності в навчанні мови набуває особливого значення, оскільки вивчення мови передбачає накопичення засвоєних мовних і мовленнєвих навичок. Для успішної мовної комунікації учень повинен утримувати в пам'яті певну кількість слів, виразів, структур мовлення тощо.

Принцип свідомості в навчанні позначається тим, що учень успішно засвоює матеріал, розуміючи його суть, а не механічно повторює новий матеріал. У вивченні української мови цей принцип передбачає усвідомлення особливостей вимови слова, його звукової структури і т.д. Це вимагає

уважного відбору навчального матеріалу, який сприяє розвитку пізнавальних здібностей учнів. Принцип свідомості реалізується через всі аспекти навчання — від усвідомлення правил до їх автоматизації, від формування окремих елементів діяльності до їхньої інтеграції.

Принцип науковості навчання передбачає, що учні повинні вивчати обґрунтовані наукові концепції та положення, що мають відповідне підтвердження в сучасній науці. У контексті нашого дослідження цей принцип передбачає застосування синонімів для збагачення мовлення, уникнення непотрібних повторень та розуміння їхньої ролі в писемній та усній мові.

Принцип активності у вивченні мови передбачає активну участь учнів у мовленнєвій діяльності для успішного засвоєння мови. Цей принцип має важливе значення для правильної організації навчання, оскільки володіння мовою можливе лише через активну участь кожного учня в навчальному процесі. Це можна досягти за допомогою роботи в парах та групах на уроках української мови.

Принцип індивідуалізації в навчанні мови означає, що урахування індивідуально-психологічних особливостей кожного учня є ключовим елементом у навчальному процесі, який має значний вплив на успішність засвоєння мовленнєвої діяльності. Для втілення цього принципу необхідно вивчити і врахувати індивідуально-психологічні особливості кожного учня під час навчання мови.

Принцип виховуючого навчання мови здійснюється через організацію навчального процесу, що дозволяє учням розвивати свою особистість, здобувати гармонійний і комплексний соціальний статус, поліпшувати свої навички та формувати пізнавальні мотиви як провідні в навчальній діяльності. Правильно організований освітній процес сприяє вихованню в учнів позитивних характерологічних рис (доброзичливості, толерантності, колективізму, активності, працьовитості і т.д.) та вольових якостей. Праця з різноманітним навчальним матеріалом сприяє формуванню почуття поваги, відповідальності, доброти, справедливості, співчуття, культури спілкування,

які є важливими в сучасному цивілізованому світі. Також ця робота спрямована на позитивне ставлення до рідної мови та утвердження цінностей в цьому контексті.

До специфічних принципів варто віднести принцип *текстоцентричності*. На уроках української мови в початковій школі, згідно з принципом текстоцентричності, важливо та ефективно розглядати семантичні та стилістичні відмінності між синонімами не лише в межах синонімічного ряду, а й на основі тексту, де ці синоніми вживаються. Це важливо, оскільки за межами контексту ці відмінності можуть бути важко помічені. Навчальний матеріал, який допомагає молодшим школярам розрізняти найточніші відмінності між синонімами, повинен містити типи семантичних синонімів, які відрізняються за градацією, наявністю специфічних рис, широтою значень та різними стилістичними й емоційними відтінками.

Система роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників ґрунтувалася на декількох складниках. По-перше, це підбір дидактичного матеріалу, який повинен бути змістовним у пізнавальному й виховному відношеннях і доступним відповідно до вікових особливостей учнів. По-друге, методика навчання повинна бути чітко продуманою й різноманітною та слугувати для підготовки учнів до узагальнень. Це завдання було вирішено за допомогою **практичних, теоретичних і теоретико-практичних методів**. До *теоретичних* належать аналіз речень, виведення загальних правил, відповіді на теоретичні запитання та формулювання учнями узагальнень з теми. До *практичних* методів відносимо: підбір слів, близьких за значенням, письмові роботи із завданнями на знаходження синонімічних пар, знаходження зайвого слова серед синонімічного ряду тощо. До *теоретико-практичних* методів належать: редагування тексту, добір синонімів з використанням словника, конструювання речень.

Традиційні методи, що використовувалися в процесі засвоєння синонімів:

- *догматичний*: матеріал заучується, запам'ятовується. Цей метод стосується вивчення терміна «синоніми», адже до третього класу діти не були ознайомлені з цим поняттям. У 3-му класі подається правило, у якому вказано, що близькі за значенням слова, але різні за звучанням і написанням – слова синоніми. Надалі у завданнях дітям чітко вказується, що їм треба знайти саме «синоніми» з уживанням цього терміна;
- *репродуктивний*: матеріал вивчається і відтворюється в повному обсязі без унесення змін. Цей метод використовується під час повторення правил, діти мають вивчити термінологію та чітко знати, що таке синоніми та яка їх роль у мовленні;
- *пояснювально-ілюстративний*: матеріал пояснюється та ілюструється прикладами. У деяких випадках доцільно використовувати цей метод, особливо коли учням необхідно розуміти значення того чи іншого дібраного синоніма;
- *продуктивний*: матеріал після засвоєння має бути застосований у практичних діях. Найпоширеніший метод саме під час вивчення синонімів. Адже учням важливо розвивати вміння добирати синоніми до поданих слів, редагувати тексти для уникнення повторів, увиразнювати мовлення під час усного переказу або складання тексту за планом.
- *проблемний*: вміння усвідомити проблему, знайти шляхи її вирішення. Проблемний метод тісно пов'язаний із продуктивним. Адже діти не лише вирішують проблемне питання, а й практично працюють над завданням. Наприклад, є проблема – небажані повторення слів у реченнях. Вирішення: використання синонімічного словника для заміни тавтології.

Кожен метод має свою організаційну структуру і містить різноманітні прийоми. Під час уроків української мови для вивчення синонімів застосовуються такі методичні прийоми:

- *аналіз* (аналіз правила, показ натуральних предметів або предметних малюнків із зображенням певного процесу, дії, якості предмета для його тлумачення);

- синтез (утворення синонімічних рядів, пар, словосполучень);
- порівняння (синонімів із багатозначними словами, антонімами);
- мовний розбір: частковий і повний (лексичне значення слів);
- списування (вправи на редагування тексту і т.д.) тощо;
- ігрові прийоми. У початкових класах широко застосовуються ігрові прийоми, які відповідають принципу «граючись — навчаємо».

Дуже важливо продумувати **форми** організацій навчальних занять із вивчення синонімів, серед яких основною є уроки різних типів. На завершальному етапі роботи над синонімами це, перш за все, уроки закріплення й повторення матеріалу, уроки узагальнення матеріалу та вдосконалення навичок, уроки роботи над помилками.

Отже, у процесі дослідження було визначено зміст і вихідні засади експериментального дослідження проблеми – вивчення синонімів як засобів вираження мовлення.

2.2. Методика роботи над синонімами як засобом вираження мовлення третьокласників на уроках української мови

Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами забезпечується системою практичних вправ, які залежно від мети можна поділити на такі групи:

- вправи на розпізнавання синонімів у групі поданих слів, у реченнях і текстах;
- вправи на пояснення значення синонімів та їх семантичних відтінків;
- вправи на добір слів, близьких за значенням, уведення їх у словосполучення та речення;
- вправи на спостереження за функцією синонімів у мовленні;
- вправи на вживання синонімів у власних усних і письмових

висловлюваннях.

Важливо навчити дітей розрізняти синоніми від інших мовних понять і явищ. Зокрема, синонімами не можуть вважатися:

- Слова однієї тематичної групи, які, хоча мають спільний семантичний елемент, позначають різні предмети, ознаки або дії.
- Слова, одне з яких має загальну категорію, а інше – конкретні підкатегорії (наприклад, овочі – буряк), оскільки вони не є взаємозамінними (буряк – овоч, але не кожен овоч – буряк).
- Багатозначні слова, які мають певну схожість у значеннях, але різні значення пов'язані з різними предметами, ознаками або діями.
- Споріднені слова, які, хоча мають близькість у значеннях, позначають різні предмети, ознаки або дії.

У третьому класі вивчення синонімів має спрямовуватися на розширення словникового запасу учнів за допомогою синонімічних рядів. Також важливо, щоб учні глибше розуміли відтінки значень слів у межах синонімічних рядів і вживали їх активно та свідомо у своїх усних та писемних висловлюваннях.

Під час вивчення займенників і прислівників третьокласниками слід звернути увагу на те, що займенники, які часто вживаються в текстах для уникнення повторів, не є синонімами слів, які вони замінюють, оскільки це різні частини мови.

Розглянемо фрагменти план-конспект уроку з української мови для 3-го класу на тему «Слова, близькі за значенням (синоніми)» за підручником М.С. Вашуленка (див. рис.2.1).

Українська мова 3 клас

Тема. Слова, близькі за значенням (синоніми).

Мета: вчити учнів користуватися у власному мовленні синонімами, розрізняти смислові та експресивні відтінки, розвивати виражальні можливості мовлення учнів, виховувати любов до української мови

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Методи: частково-пошуковий, практичні(творчі вправи), прийоми критичного мислення(ранжирування, сенкан), інтерактивний(мозковий штурм, сенкан)

Обладнання. Опорні схеми, картки для групової роботи, картини з теми «Пори року»

Рис. 2.1 Фрагмент конспекту уроку з української мови для 3 класу на тему «Слова, близькі за значенням (синоніми)» за підручником М.С. Вашуленка

Це урок засвоєння нових знань, який спрямований на вивчення нового матеріалу, який містить значну кількість інформації і вимагає значних зусиль для його опрацювання. Через це інші етапи уроку були скорочені або взагалі відсутні, наприклад, перевірка домашнього завдання. Під час такого уроку основний акцент зроблено на засвоєнні знань учнями під керівництвом вчителя.

Під час вивчення нової теми пропонуємо використати на уроці такі **методи:**

- частково пошуковий;
- практичні творчі вправи;
- прийоми критичного мислення (ранжирування, сенкан);
- інтерактивний (мозковий штурм, сенкан).

Під час вивчення теми «Слова, близькі за значенням (синоніми)» пропонуємо таку **структуру уроку:**

I. Організаційний етап.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми та

визначення мети уроку.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу.

V. Осмислення нових знань у процесі практичної діяльності.

VI. Завдання додому.

VII. Підсумок уроку.

На етапі сприйняття й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу можна використати спостереження й аналіз мовних явищ під керівництвом вчителя. Це означає, що учні самостійно мають дійти висновку, що слова, які мають близьке значення, називають синонімами. Учитель лише повинен допомагати їм, направляти їх думки та висновки. Також дійти правильного твердження діти можуть завдяки схемі, яку також можна вивести на екран у презентації, або роздрукувати як роздаткові картки (див. рис. 2.2)

Рисунок 2.2. Фрагмент презентації з української мови для 3 класу на тему «Слова, близькі за значенням (синоніми)» за підручником М.С. Вашуленка

Для закріплення правила використаємо перевірку розуміння нового матеріалу, де учні мають обрати серед запропонованих груп слів саме ряд синонімів та обґрунтувати свою думку.

На наступному етапі уроку осмислення нових знань у процесі практичної діяльності учні будуть виконувати різні завдання на засвоєння певних вмінь і навичок.

Дітям пропонуємо такі **вправи**:

- Вибір і групування слів, близьких за значенням слів;
- Спостереження за синонімами словами і фразеологізмами;
- Розташування синонімів за ступенем зростання чи зменшення вияву ознаки;
- Мозковий штурм;
- Ранжирування;
- Самостійний добір синонімів до поданого слова.

Ми вже з'ясували, що для роботи над синонімами недостатньо приділено уваги у підручниках. Тому варто підібрати **систему вправ** для вирішення нашої проблеми.

I. Розглянемо **вправи на розпізнавання синонімів у групі поданих слів, у реченнях і текстах**:

Вправа 1. Вибери синоніми з групи слів, які означають:

- 1) назви тварин: скакун, собака, кінь, корова, жеребець, кішка;
- 2) розмір: маленький, середній, крихітний, великий, мініатюрний;
- 3) процес утворення звуків: гавкати, лаяти, свистіти, дзижчати, скавучати

Вправа 2. Прочитай загадку. Знайди в ній слова синоніми.

Завдання можна подати у формі презентації до уроку (див. рис. 2.3)

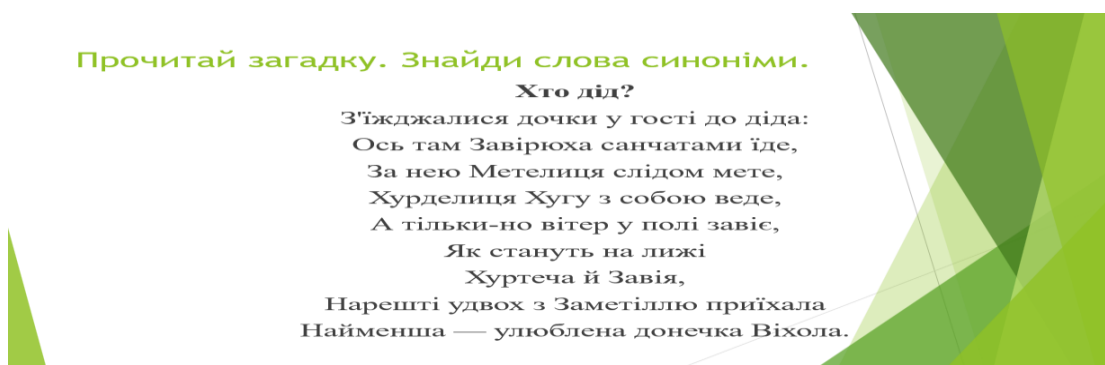

Рисунок 2.3 Фрагмент презентації до уроку з української мови для 3

класу на тему «Слова, близькі за значенням (синоніми)»

Вправа 3. Порівняй значення слів у кожній групі. Вибери близькі за значенням.

Учні, батьки, школярі.

Гарний, красивий, поганий.

Розказувати, запитувати, розповідати.

Вправа 4. Знайди серед ряду слів синоніми.

Красивий, сміливий, прудкий, прекрасний, запашний, чарівний, чудовий, свіжий.

Вправа 5. Знайди в кожному ряду синонімів зайве слово. Поясни, чому так вважаєш.

Замурзаний, брудний забруднити, заяложений, засмальцьований, нечистий.

Гриміти, гуркотіти, рокотати, гуркіт.

Дорожній, дорога, шлях, путь.

II. Вправи на пояснення значення синонімів та їх семантичних відтінків:

Вправа 1. Вибери з поданих слів найбільш вдалий синонім для пояснення значення кожного із багатозначних слів.

1) шкідлива дівчинка, шкідлива звичка (вперта, небезпечна);

2) високий будинок, високий голос (великий, дзвінкий);

3) відкрити очі, відкрити воду (пустити, розплющити).

Вправа 2. Шукаємо фразеологізми-синоніми. Прочитай фразеологізми і поєднай їх у синонімічні пари за зразком (наприклад: ні чутки, ні вістки – ні слуху, ні духу)

1. Ні риба ні м'ясо	Ні слуху, ні духу
2. Обоє рябоє	Витинати фортелі
3. Ні чутки ні вістки	З дощу та під ринву
4. Пробирають дрижаки	Яка грушка, така й юшка

5. Викадати фокуси	Зуб на зуб не попадає
6. Байдики бити	Посиденьки справляти
7. Точити ляси	Розводити теревені
8. З вогню та в полум'я	Ні пава ні гава

Вправа 3. Запиши подані слова в дві колонки: до першої – синоніми, до другої – спільнокореневі слова. Поясни, чому саме так вважаєш.

Сум, сумувати, журба, печаль, сумний, скорбота, горе.

Вправа 4. Відокрем синоніми і різні форми одного й того самого слова. Доведи, чому різні форми одного слова не є синонімами.

Запрошувати, запрошую, запрошуємо, просити, кликати.

Цікавий, цікавого, інтересний, цікаве.

Безмежний, безмежна, безкрайній, безмежне, безкінечний, безмежні.

III. Вправи щодо добору слів, близьких за значенням, уведення їх у словосполучення та речення, знаходження синонімів до поданого слова в тексті:

Вправа 1. Підкресли в тексті синоніми до слова *хуртовина*.

Вітер налітає згори і знизу, безжально жбурляє сніжинки у вікно. Це вирує віхола. Вона загнала дітей до хати. А вони попрутулялися лобами до холодних шибок і не відводять очей від сніговиці. Уявляють себе на санчатах, які підхопила заметіль, закрутила й понесла в поле.

Вправа 2. Вибери з довідки синоніми до поданих слів.

Плакати, робота, сміливий.

Довідка: ридати, плач, плаксивий, рюмсати;

праця, робітник, труд, роботящий;

сміливець, відважний, хоробрий, сміливіше.

Вправа 3. У кожній квіточці розмалюй тільки ті пелюстки, на яких написані синоніми до слова розташованого в центрі (див. рис. 2.4)

Рисунок 2.4 Вправа на знаходження синонімів до поданого слова серед запропонованого ряду слів.

IV. Вправи на спостереження за функцією синонімів у мовленні:

Вправа 1. Прослухайте текст. Який недолік в ньому ви помітили?

Текст також виведений на екран в презентації (див. рис. 2.5)

Прослухай текст

Ліс був мовчазний. Мовчазними стояли велетні дуби, сумуючи за теплими літніми дощами. У задумі стояли й мовчазні берізки, прощаючись із лагідними сонячними ранками. Мовчазною була й трава, заплутана в павутиння бабиного літа.

Рисунок 2.5 Фрагмент презентації до уроку української мови в 3-му класі.

V. Вправи на вживання синонімів у власних усних і письмових висловлюваннях.

Вправа 1. Запиши текст, вибираючи з дужок найточніший синонім.

(Надійшов, настав, наступив) вечір у лісі. За верхівки дерев (закотилось, запало) сонце.

Пасеться неподалік від болота лосиха зі своїм (неповоротким, незграбним, вайлуватим) лосеням. (Досхочу, уволю, досита) наїлись вони соковитої трави. (Гудуть, сюрчать, дзижчать) над болотом надокучливі комарі. Лосі трусять довгими вухами. Відбиваються від комарів, заходять від них у воду. (Непідробні, справжні) мисливці (стерезуть, бережуть), не стріляють лосів. Любуються вони (велетенськими, великими, гігантськими) тваринами.

Вправа 2. Склади текст за планом про Оксанку і велосипед

1. Мрії маленької Оксанки.
2. Прогулянка по магазинам.
3. День народження дівчинки.
4. Мрії збуваються.
5. Оксанка і велосипед тепер нерозлучні.

Користуйся словами для довідки: *маленький, мініатюрний, дитячий, гарний, чудовий, красивий, швидкий, прудкий, маневрений, зручний, задоволена, щаслива, радісна.*

Вправа 3. Розкажи, чим займаються діти на малюнку (див. рис. 2.6)

За необхідності скористайся словами для довідки.

Чим займаються діти на малюнку?

Рисунок 2.5 Фрагмент презентації до уроку української мови в 3-му

класі.

Слова для довідки: *граються, бавляться, відпочивають, бешкетують, розважаються, забавляються.*

Під час вивчення синонімів важливо вчити дітей користуватися словником синонімів для учнів початкових класів. Спочатку необхідно ознайомити школярів із цим словником, прочитавши вступну статтю про його призначення, усвідомити умовні позначення, правила користування та структуру словника.

VI. Ми пропонуємо завдання, які спрямовані на підвищення інтересу учнів до словника синонімів і розуміння його важливості в навчальному процесі:

Вправа 1. Спробуй самостійно пояснити значення поданих синонімів. Для перевірки скористуйся словником:

огорожа, паркан, штахети, частокіл, пліт, тин, ліса, вориння.

Вправа 2. До поданих слів добери синоніми іронічного змісту. Скористуйся словником:

наїстися, обличчя.

Вправа 3. Скористуйся синонімічним словником та з'ясуй, яке слово в поданому ряду зайве. Поясни, чому.

Бусол, лелека, птах, чорногуз, бузько.

Заєць, звір, русак, біляк.

Вправа 4. Завдання в парі. Позмагайся із своїм сусідом по парті: хто із вас більше і швидше добере синонімів до своїх слів.

Учень 1: хутко

Учень 2: добре

Вправа 5. Використай словник синонімів. Знайди в ньому слова близькі за значенням до слова *теплий*. Обери серед синонімічного ряду слово, що характеризує день з температурою + 35°.

Вправа 6. Знайди в словнику синонімів слова близькі за значенням до слова *холодний*. Обери серед синонімічного ряду слово, що характеризує

день з температурою - 20°.

Під час вивчення матеріалу, який передбачений у програмі для третього класу з частин мови (іменника, прикметника і дієслова), важливо розвивати в учнів такі навички:

- Розрізняти та розпізнавати смислові відмінності між синонімами і, відповідно, впорядковувати прикметникові синоніми за ступенем інтенсивності ознаки, а дієслівні – за ступенем інтенсивності дії:

Вправа 1. Замініть вислови одним словом. Як ви можете оцінити значення вибраних слів?

Рухатись пішки, іти чітко в ногу, іти дуже повільно, іти накульгуючи.

Довідка: плентатись, крокувати, іти, шкутильгати.

Вправа 2. Впорядкуй синоніми за збільшенням розмірів.

Дрібний, малий, мікроскопічний.

Гігантський, великий, здоровенний.

Вправа 3. Впорядкуй синоніми за збільшенням швидкості руху.

Мчати, бігти, летіти.

Іти, повзти, плентатись.

- Аналізувати використання синонімів у реченнях і текстах, пояснюючи обґрунтованість цього вибору:

Вправа 1. Обери синоніми для виділених слів і поясни, чому автор використовував саме ці вирази.

1. Білочка так звикла до людей, що вже сміливо брала з їхніх рук ласощі і не ховалась. 2. Скоро настане весна, і наші пернаті друзі наповнять своїм співом сади, поля й луки. 3. У лісі було тихо, тільки десь неподалік чути стукіт дзьобом об дерево лісового санітара.

Вправа 2. Добери слова близькі за значенням до виділених прикметників. Поясни вибір автором саме цих прикметників.

1. Настало спекотне літо. 2. Командир наш був – людина стримана, небалакуча. 3. Тихий вітер ледве шелестів сухим вишневим листям.

Вправа 3. Добери слова близькі за значенням до виділених дієслів.

Поясни, чому автор використовував саме цих дієслів.

Вітер ушух. На прив'яле листя, на присмажені трави тихо сіявся дрібний дощ. Захлинаючись, ковтала воду суха земля.

• Вибирати найточніший синонім із запропонованої групи для конкретного тексту:

Вправа 1. Обери найбільш доцільний синонім із поданих у дужках.

*1. Для лижних прогулянок добре мати спеціальний ... (наряд, одяг).
2. Над осінніми полями кружляють ... (табуни, зграї) галок і граків. 3. Дівчинка схилилася над водою і розглядала своє ніжне ... (личко, обличчя).*

Вправа 2. Обери доцільний прикметник і встав його замість крапок.

1. До кімнати самотньої бабусі завітала ... (несподівана, випадкова) радість. 2. Різні ... (турботливі, тривожні) думки непокоїли серце матері. 3. У розчинене вікно хлюпнули пахоці акацій, звідкілясь долинули ... (дзвінки, лункі) дитячі голоси.

Вправа 3. Запиши текст, замість крапок обери найвідповідніше дієслово.

Я ... (помандрував, пішов) до лісу. Дорога ... (піднімалася, прямувала) вгору і ... (ховалася, пропадала) у зелені трав. Ліс ... (перестрів, зустрів) мене співом пташиного хору.

Отже, ефективно вираження мовлення молодших школярів під час роботи над синонімами відбувається шляхом виконання таких вправ: вправи на розпізнавання синонімів у групі поданих слів, у реченнях і текстах; вправи на пояснення значення синонімів та їх семантичних відтінків; вправи на добір слів, близьких за значенням, уведення їх у словосполучення та речення; вправи на спостереження за функцією синонімів у мовленні; вправи на вживання синонімів у власних усних і письмових висловлюваннях. На нашу думку, потрібно в молодших школярів формувати вміння розпізнавати синоніми, з'ясувати і пояснювати їх значення, доцільно вживати у власних висловлюваннях для вираження мовлення.

2.3. Аналіз результатів дослідження

Експериментальне вивчення синонімів на уроках української мови в третьому класі відбувалося в межах чинної типової навчальної програми за авторством О.Я. Савченко і не передбачало суттєвих відхилень. Навчальний матеріал був викладений відповідно до послідовності, що передбачена в програмі з української мови для учнів третього класу з урахуванням їхніх вікових можливостей. З огляду на тему нашого дослідження протягом експерименту особлива увага була зосереджена на системному й послідовному вивченні синонімів, а також на розробленні різних видів вправ для розвитку вмінь працювати з синонімами як засобом вираження мовлення. Це сприяло усвідомленню взаємодії між синонімічними одиницями у зв'язних висловлюваннях та розумінню їх використання в різних мовленнєвих ситуаціях.

Методична система вивчення синонімів перевірялася у процесі формульованого експерименту, який проводився протягом 2022-2023 навчального року в Кременчуцькій гімназії № 19. У педагогічному експерименті брав участь 51 учень 3-х класів: експериментальна група (ЕГ) – 28 осіб, контрольна група (КГ) – 23 особи.

Учні в контрольній і експериментальній групах суттєво не відрізнялися за рівнем теоретичної й практичної підготовки. Такий розподіл був здійснений для забезпечення відносно однакових умов навчання та забезпечення об'єктивності результатів експерименту.

Контрольна група здобувала знання за традиційною методикою вивчення синонімів на уроках української мови. Учні експериментальної групи брали участь в експериментальній програмі.

Доцільність і ефективність запропонованої методичної системи роботи над синонімами як засобом вираження мовлення третьокласників перевірялася в контрольному експерименті, за результатами якого

встановлювався рівень володіння учнями 3-го класу знаннями та вміннями використовувати синоніми у власному мовленні.

На завершальному етапі дослідження було проведено підсумковий зріз, який охоплював експериментальну (28 осіб) і контрольну (23 особи) групи. Основним методом перевірки рівня вмінь працювати з синонімами, визначати їх роль, добирати доцільні -синоніми до поданих слів, уникати повторень в текстах були розроблені нами завдання (Додаток В). Вони проводилися паралельно в експериментальній і контрольній групах.

На основі розроблених нами критеріїв (див. п. 1.3.) було визначено характер завдань для контрольного зрізу, які були аналогічні до тих, що виконувалися учнями на констатувальному етапі дослідження, та виділено чотири рівні оцінювання: високий, достатній, середній і низький.

Кількісний аналіз результатів виконання завдань контрольної роботи подано в таблиці 2.3.1, дані якої дозволяють зіставити рівні сформованості вмінь працювати з синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників.

Таблиця 2.3.1.

**Рівні сформованості вмінь працювати з синонімами як засобом
увиразнення мовлення третьокласників на контрольному етапі
експерименту (у %)**

Завдання	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	%	%	%	%	%	%	%	%
До поданих слів дібрати синоніми без використання словника.	17	22	26	50	44	21	13	7
Серед поданих пар знайти слова-синоніми	17	29	29	50	42	14	12	7

Відредагувати текст, уникаючи лексичних повторів.	9	21	26	47	43	25	22	7
Скласти текст за планом	9	11	17	39	39	36	35	14

За допомогою першого завдання ми перевірили вміння школярів добирати 1-4 синоніми без використання синонімічного словника. За даними таблиці 2.3.1 кількісні показники перевищують в експериментальній групі. 22% учнів (6 осіб) виконали перше завдання правильно у повному обсязі, правильно, але неповно – 50% (14 осіб), частково правильно – 21% (6 осіб), неправильно – 7% (2 особи). (див. діаграму 2.3.1)

Діаграма 2.3.1. Кількісний та якісний аналіз виконання експериментальною групою першого завдання

Якісний аналіз робіт у дослідній групі засвідчив, що для більшості учнів дібрати синоніми не викликало труднощів. Окрім того, на виконання завдання їм не знадобилося багато часу, допомоги вчителя чи синонімічного словника. Це є свідченням того, що експериментальна система завдань на уроках української мови сприяла формуванню вмінь добирати доцільні синоніми.

В учнів контрольної групи значно нижчі показники виконання першого завдання: високий рівень – 17%, достатній – 26%, середній – 44%, низький –

більше 1-2 синонімів, для виконання завдань потрібна була допомога вчителя, деяким школярам знадобився словник синонімів, але значення дібраних слів вони не змогли пояснити.

Діаграма 2.3.2. Кількісний та якісний аналіз виконання контрольною групою першого завдання

За допомогою другого завдання ми перевірили вміння учнів розпізнавати синонімічні пари. Аналіз його виконання засвідчив вищі показники сформованості вмінь у школярів експериментальної групи. Високий рівень мають 29% учнів, достатній рівень – 50% учнів, середній – 14%, низький – 7% (див. діаграму 2.3.3). Більшість дітей самостійно знайшли синонімічні пари, деякі учні додатково пояснили, у яких випадках можна використовувати ці пари, та з якою метою. Отже, можемо засвідчити, що це

з
а
в
д
а
н
н
я

Діаграма 2.3.3. Кількісний та якісний аналіз виконання

б
у
л

експериментальною групою другого завдання

Аналіз виконання другого завдання в контрольній групі засвідчує, що учні мають значно нижчі показники: високий рівень – 17%, достатній – 29%, середній – 42%, низький – 12% (див. діаграму 2.3.4.).

Діаграма 2.3.4. Кількісний та якісний аналіз виконання контрольною групою другого завдання

Проаналізувавши результати виконання третього завдання, можемо констатувати, що 21% учнів експериментальної групи виконали це завдання повністю: самостійно знайшли слова, які потрібно було змінити, відредагували текст, уникаючи повторень, без використання синонімічного словника та допомоги вчителя. 47% учнів використовували менше дібраних синонімів, проте не змогли увіразнити текст так, як це вийшло в учнів із високим рівнем знань. У решти дітей не вийшло уникнути всіх повторів та знадобилася допомога вчителя (див. діаграму 2.3.5)

Діаграма 2.3.5. Кількісний та якісний аналіз виконання

експериментальною групою третього завдання

Лише 9% учнів (2 особи) контрольної групи виконали це завдання на високому рівні, 26% – неповністю відредагували текст, решта не змогли дійти поставленої мети в завданні (див. діаграму 2.3.6).

Діаграма 2.3.6. Кількісний та якісний аналіз виконання контрольною групою третього завдання

За допомогою четвертого завдання було перевірено вміння школярів самостійно створювати текст за опорним планом, уникаючи повторень із використанням синонімів.

Результати аналізу підтверджують переваги експериментальної методики роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників. У школярів, охоплених дослідним навчанням, значно вищі результати виконання творчого завдання. 11% учнів склали текст відповідно до плану з використанням синонімів, уникали повторень та увиразнили своє мовлення різними словами. У 39% учнів оповідання вийшло не таким різноманітним, адже виконання цього завдання вимагає достатній словниковий запас, який ще не дуже сформований у більшості дітей (див. діаграму 2.3.7).

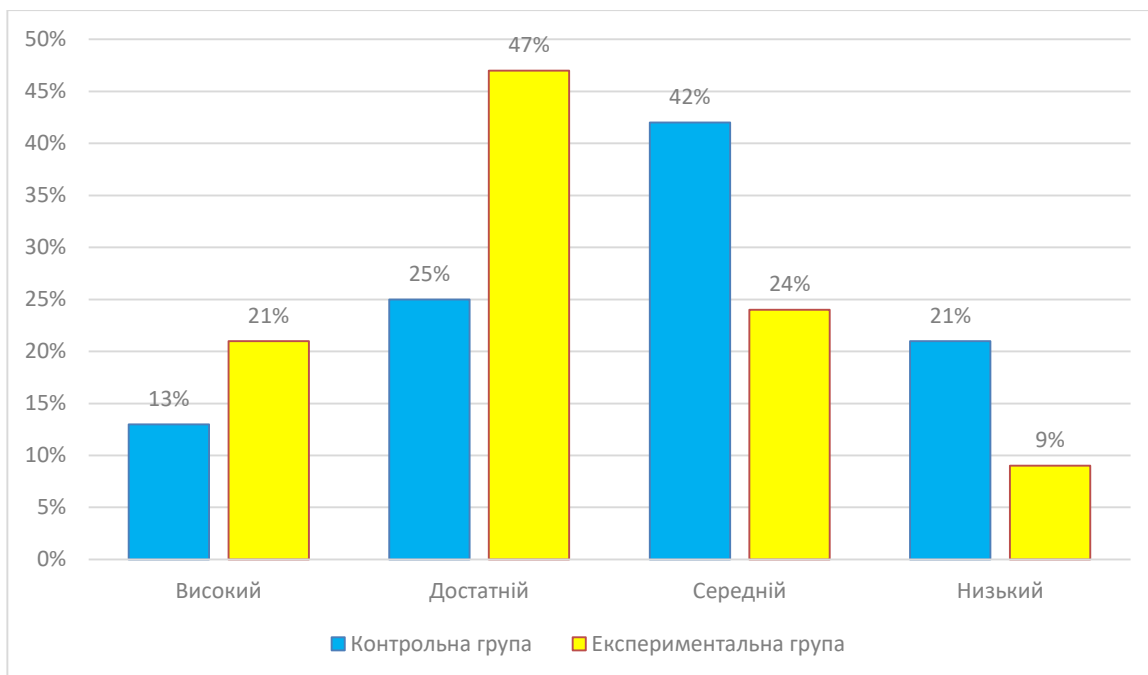
Діаграма 2.3.7. Кількісний та якісний аналіз виконання експериментальною групою четвертого завдання

Складені тексти учнями контрольних груп менш емоційні, бідніші за різноманітністю вираження синонімічними словами. Кількісний та якісний аналіз виконання контрольною групою четвертого завдання ми можемо побачити в діаграмі 2.3.8.

Діаграма 2.3.8. Кількісний та якісний аналіз виконання контрольною групою четвертого завдання

За результатами виконаних учнями завдань на основі підрахунку середніх показників було визначено рівні сформованості в учнів контрольної й експериментальної групи знань та вмінь під час роботи над синонімами як засобом вираження мовлення школярів, що відображені в діаграмі. 2.3.9

Діаграма. 2.3.9 Рівні сформованості в учнів контрольної та експериментальної груп знань та вмінь під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів

Отже, аналіз завдань, за допомогою яких перевірявся рівень сформованості знань та вмінь під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів, спостереження за навчальним процесом засвідчили помітне підвищення рівня сформованості знань і вмінь в учнів експериментальної групи. Суттєва різниця в кількісних показниках підтверджує правильність і ефективність запропонованої методичної системи.

Висновки до другого розділу

Матеріали контрольної діагностики учнів обох груп (ЕГ і КГ) та їх кількісний і якісний аналіз свідчать про переважно достатній рівень сформованості знань та вмінь під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів експериментальної групи: високий рівень сформованості знань та вмінь учнів ЕГ перевищує на 8% показники учнів КГ; показники достатнього рівня в учнів ЕГ більші майже у 2 рази, ніж показники учнів КГ (з 25% до 47%); середній рівень менший на 18% у школярів ЕГ, ніж у КГ; низький рівень менший на 12 % у учнів ЕГ, ніж у дітей КГ.

Під час експериментального навчання простежувалася активізація учнів у пізнавальній та творчій діяльності, збільшувалася мотивація до навчання та зростало бажання досягати успіху тощо.

Ефективними в реалізації експериментального навчання виявилися такі види роботи: виконання вправ на знаходження доцільних синонімів серед запропонованого синонімічного ряду, аналіз текстів та їх редагування, побудова текстів за планом з униканням повторів, робота над фразеологізмами, розв'язування інтерактивних вправ та ін.

Результати контрольного зрізу засвідчили, що запропонована методична система вивчення синонімів сприяє формуванню та розвитку мовлення і мислення молодших школярів, а також урізноманітнює процес навчання української мови.

ВИСНОВКИ

Узагальнення науково-теоретичних та емпіричних матеріалів надають об'єктивні підстави для таких загальних висновків:

Відповідно до **першого та другого завдання** дослідження було здійснено аналіз теоретичних лінгвістичних, лінгвометодичних, психолого-педагогічних наукових джерел та визначено сутність основних понять магістерської роботи. З'ясовано, що синонімія як тип лексико-семантичного відношення ґрунтується на тому, що слова, які належать до однієї й тієї частини мови, характеризуються повним або частковим збігом своїх лексичних значень. У мовознавстві синоніми визначаються як усталені в мовному вжитку, різні за звуковою формою пари або ряди лексичних одиниць, що належать до однієї частини мови і характеризуються семантичною спільністю, а також частковою взаємозамінністю. У системі мовно-виражальних засобів синоніми виконують досить важливу роль, що зумовлюється їх лексико-семантичною природою. Уміння раціонально користуватися елементами цієї семасіологічної категорії є свідченням рівня розвитку мовленнєвих умінь і навичок особистості. Синоніми в мовленні вживаються для урізноманітнення викладу власної думки, уникнення монотонності, недоречних повторів; а також сприяють підсиленню, увиразненню певного поняття, що є предметом вираження думки.

На виконання **третього завдання** дослідження було визначено зміст, завдання та психолого-педагогічні особливості роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників

Аналіз стану проблеми в теорії та практиці початкової мовної освіти вказує на те, значущим складником розвитку мовлення молодших школярів є робота на уроках української мови над збагаченням і увиразненням словникового запасу, формування вміння правильно, точно і яскраво використовувати лексику рідної мови під час продукування власних висловлювань, активно використовуючи при цьому синонімічне багатство

мови для увиразнення мовлення. Одним із джерел збагачення словникового запасу й увиразнення мовлення школярів є вивчення синонімів, які «сприяють мовленнєвому розвитку учнів, виробленню в них мовного чуття, розширюють можливості в пошуках виражальних мовних засобів у процесі виконання творчих завдань, на уроках розвитку зв'язного мовлення».

На основі аналізу літератури з вікової психології враховано, що у дітей молодшого шкільного віку виникають певні труднощі під час роботи із синонімами як способом увиразнення мовлення. Словниковий запас дітей хоч і починає збільшуватися, але довільна смислова пам'ять перебуває лише на етапі розвитку, а увага ще залишається мимовільною.

Аналізуючи стан проблеми у теорії і практиці початкової мовної освіти, можемо констатувати, що в нормативних документах приділено достатню увагу роботі над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів. Проте у чинних шкільних підручниках представлено недостатньо завдань для систематичного вивчення та залучення дітей до мовленнєвої діяльності на уроках української мови. У підручниках завдання більш однотипні і не систематичні, мало завдань до тем «Дієслова-синоніми», «Прикметники-синоніми», а робота над синонімами інших частин мови взагалі не простежується. Проте, як показало анкетування, вчителі початкових класів застосовують у шкільній практиці додаткові завдання з інших джерел, але періодично. Під час роботи над синонімами вони вчать школярів будувати синонімічні ряди, активізують та збагачують словниковий запас дітей, розвивають мовлення молодших школярів.

З метою виконання **четвертого завдання** дослідження було розроблено систему роботи на уроках української мови над увиразненням мовлення третьокласників у процесі опанування синонімів.

Роботу над синонімією в початкових класах розглядаємо як педагогічно організований процес, спрямований, з одного боку, на опанування конкретною лексикою і усвідомлення сутності цього явища, а з іншого, на вдосконалення мовлення молодших школярів.

У процесі дослідження було визначено зміст і вихідні засади експериментального дослідження проблеми – вивчення синонімів як засобів увиразнення мовлення. Під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників було враховано такі **підходи**: *компетентнісний підхід, комунікативно-діяльнісний підхід, системний підхід, проблемний підхід*. Успішне засвоєння синонімів учнями 3-х класів буде за умови дотримання **загальнодидактичних** (*наочності, посильності, міцності, свідомості, науковості, активності, виховуючого навчання, індивідуалізації, доступності, систематичності та послідовності, колективності, проблемності, розвиваючого навчання*) і **специфічних принципів** (*текстоцентричності*).

У процесі засвоєння синонімів використовувалися такі методи навчання: *догматичний; репродуктивний; пояснювально-ілюстративний; продуктивний; проблемний*. Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами забезпечується **системою практичних вправ**, які залежно від мети ми поділили на такі види: вправи на розпізнавання синонімів у групі поданих слів, у реченнях і текстах; вправи на пояснення значення синонімів та їх семантичних відтінків; вправи на добір слів, близьких за значенням, уведення їх у словосполучення та речення; вправи на спостереження за функцією синонімів у мовленні; вправи на вживання синонімів у власних усних і письмових висловлюваннях. Ми дійшли висновку, що саме така система вправ є ефективною для молодших школярів із метою формування вміння розпізнавати синоніми, з'ясувати і пояснювати їх значення, доцільно вживати у власних висловлюваннях для увиразнення мовлення.

Відповідно до **п'ятого завдання** дослідження було експериментально перевірено ефективність застосування пропонованої методичної системи роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників на уроках української мови.

Протягом 2022-2023 навчального року було визначено дві групи:

контрольну і експериментальну. Перша – навчалася за традиційними методами, не було додаткових завдань для вивчення синонімів, кількість вправ була обмежена тим, що запропоновано підручником. В експериментальній групі було впроваджено розроблену методичну систему роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів.

Результати контрольного зрізу показали, що запропонована методична система вивчення синонімів сприяє формуванню та розвитку мовлення і мислення молодших школярів, а також урізноманітнює процес навчання української мови.

Під час експериментального навчання простежувалася активізація учнів у пізнавальній та творчій діяльності, збільшувалася мотивація до навчання та зростало бажання досягати успіху тощо. Аналіз завдань, за допомогою яких перевірявся рівень сформованості знань та вмінь під час роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення школярів, спостереження за навчальним процесом засвідчили помітне підвищення рівня сформованості знань і вмінь в учнів експериментальної групи. Суттєва різниця в кількісних показниках підтверджує правильність і ефективність пропонованої методичної системи.

Результати контрольного зрізу засвідчили, що запропонована методична система вивчення синонімів сприяє формуванню та розвитку мовлення і мислення молодших школярів, а також урізноманітнює процес навчання української мови.

Усі поставлені нами завдання в магістерській роботі було виконано та обґрунтовано в розділах дослідження.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в розробленні методичної роботи над антонімами в початковій школі відповідно до вимог Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадер В. І. Розвиток зв'язного мовлення школярів: Навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 92 с.
2. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. Київ : АПН, 2000. 316 с.
3. Баєв Б. Ф., Головань Н. О. Особливості внутрішньомовної підготовки усного монологічного мовлення в учнів 1—3 класів. *Психологія*. 1973. Вип. 12. С. 82–88.
4. Большакова І. Ситуативна навчально-мовленнєва діяльність школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2002. № 10. С. 31–35.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська літературна мова. Київ : Академія, 2006. 367 с.
6. Вашуленко М., Васильківська Н., Дубовик С. Українська мова та читання : підручн. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ : Видавничий дім. 2020. 160 с.
7. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. Київ : Освіта, 2006. 268 с.
8. Вікові можливості засвоєння знань молодшими школярами / Г.С. Костюк. *Початкова школа*. 1969. № 1. С. 21–27.
9. Г.С. Костюк – особистість, вчений, громадянин / за ред. акад. С.Д.Максименка ; упоряд. канд. психол. наук В.В.Андрієвська. Київ: Ніка-Центр, 2010. 216 с.
10. Галуза В. Чарівний світ українського слова на кожному уроці // *Початкова школа*. 2002. № 1. С. 14–16.
11. Гульченко Т. Дієслівні синоніми на позначення акту мовлення у оповіданнях Ірини Вільде. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. зб. наук. пр. № 30, Київ, 2014. С. 53.
12. Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018 р. постановою № 87 Кабінету Міністрів України). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

(дата

звернення: 10.09.2023).

13. Дидактика початкової школи: Підручник для студ. пед. фак. / О.Я. Савченко. Київ: Абрис, 1997. 416 с.
14. Дідух К.І. Збагачення мовлення школярів синонімами. Початкова школа. 1996. №8. С.20–23
15. Дубовик С. Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2002. № 7. С. 19–22.
16. Дудик П.С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
17. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. Київ, 1972. 404 с.
18. Ігнатенко Т. Творчі завдання на уроках розвитку мовлення. *Початкова школа*. 2006. № 2. С. 11-12.
19. Іщенко О. Л., Іщенко А. Ю. Українська мова та читання: підручн. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ : Літера ЛТД. 2020. 112 с.
20. Іщенко О. Л., Іщенко А. Ю. Українська мова та читання: підручн. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Київ : Літера ЛТД. 2020.112 с.
21. Капелюшний А.О. Практична стилїстика української мови. 2007. 400 с.
22. Кравцова Н. М., Придаток О. Д., Романова В. М. Українська мова та читання: підруч. для 3-го кл. закл. загальн.середн. освіти. У 2-х частинах. Ч.1. Тернопіль : Підручники і посібники, 2020. 144 с.
23. Кравченко Г. Проблема збагачення, уточнення й активізації словникового запасу молодших школярів. Вправи та завдання на уроках в початкових класах. Одеса. 2012. 18 с.
24. Кравчук Д. М. Писемне мовлення учнів 1–3 класів: Посіб. для вчителів. Київ : Радянська школа, 1985. 136 с.

25. Крайнова Ж. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на заняттях з рідної мови. *Початкова школа*. 2003. № 11. С. 24–26.
26. Крикун М. Роль слова в розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2003. № 11. С. 27–35.
27. Крохмальна Г., Герич Х. Т. Психолого-педагогічні засади роботи над збагаченням лексичного запасу молодших школярів на уроці української мови. *Молодий вчений*. № 10 (62). Жовтень. 2018 р. С.70–73.
28. Курач Л., Прищепа О. Ситуативні ролі — позитивний фактор розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2005. № 10. С. 30–33.
29. Кучинський М. Підготовча робота до уроків розвитку зв'язного мовлення. *Початкова школа*. 2004. № 6. С. 28–35.
30. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура мови. Харків: Вища школа, 1977. 144 с.
31. Лобчук О. Знання про текст як система орієнтирів у побудові висловлювань різних типів. *Початкова школа*. 2002. № 4. С. 14–21.
32. Лобчук О. Перевірка і оцінювання зв'язних висловлювань молодших школярів. *Початкова школа*. 2004. № 3. С. 23–30.
33. Лобчук О. Складання твору за спостереженням. *Початкова школа*. 2005. № 1. С. 32–40.
34. Лобчук О. Складання твору за художньою картиною. *Початкова школа*. 2003. № 3. С.18–21.
35. Лобчук О. Усний переказ як засіб розвитку зв'язного мовлення. *Початкова школа*. 2002. № 2. С. 23-28.
36. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови. Київ: Знання, 2005. 453 с.
37. Методика викладання української мови в початкових класах. [URL:https://studfile.net/preview/5113670/page:62/](https://studfile.net/preview/5113670/page:62/) (дата звернення: 10.12.2022)

38. Методика викладання української мови: Навч. посібник / За ред. С.І. Дорошенка. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Вища школа, 1992. 398 с.
39. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2011. 364 с.
40. Мойсієнко А.К., Бас-Кононенко О.В., В.В Бондаренко та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетик а: підручник. Київ: Знання, 2010. 270 с.
41. Муравська М. Науково-методична робота. Особливості роботи над збагаченням словника учнів початкової школи синонімами URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/96-osvitniy-protses-pochatkovoyi-shkoly-dosvid-problemy-perspektyvy-19-20-kvitnya-2020-roku/450-osoblivosti-roboti-nad-zbagachennyam-slovnika-uchniv-pochatkovoji-shkoli-sinonimami> (дата звернення: 08.11.2022)
42. Науменко В., Захарійчук М. Формування в дітей уміння говорити майстерно. *Початкова школа*. 2002. № 10. С. 11 – 21.
43. Нечай Л. Д. Учнівські твори в початкових класах: Посіб. для вчителів. Київ: Радянська школа, 1981. 93 с.
44. Павлик О. Специфіка писемного мовлення і засоби його розвитку. *Початкова школа*. 2002. № 9. С. 34–42.
45. Пономарьова К. І. Мета і завдання уроків розвитку зв'язного мовлення. *Початкова школа*. 2006. № 8. С. 12–20.
46. Пономарьова К. І. Основні напрями роботи з розвитку монологічного мовлення учнів / Навчання і виховання учнів 4 класу: Метод. посіб. для вчителів. Київ : Початкова школа, 2005. 124 с.
47. Пономарьова К. І. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. Уроки розвитку мовлення в 1–4 класах. Київ : КІМО, 2006. 148 с.
48. Пономарьова К. І. Розвиток зв'язного мовлення учнів 1—2 класів. *Початкова школа*. 2007. № 2. С. 4–16.

49. Пономарьова К. І. Формування в молодших школярів умінь будувати зв'язні висловлювання. *Початкова школа*. 2005. № 11. С.22-33.
50. Пономарьова К. І. Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами як засіб увиразнення мовлення: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. К., 2002. 181 с. URL: <http://www.disslib.org/zbahachennja-slovnykovoho-zapasu-molodshykh-shkoljariv-synonimamy-jak-zasib-uvyraznennja.html#:~:text=> (дата звернення: 08.01.2023)
51. Сидор Е. Вправи для розвитку в учнів загальномовленнєвих, комунікативних і текстотворчих умінь. *Початкова школа*. 2001. № 6. С.18 – 29.
52. Соловець Л. Фразеологізми як засіб формування культури спілкування молодших школярів. *Початкова школа*. 2006. № 6. С. 19-22.
53. Соловець Л.О. Збагачення мовлення учнів фразеологізмами. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. №4. С. 44 – 49.
54. Старагіна І., Чеснокова О. Особливості мовленнєвого розвитку дитини в системі розвивального навчання. *Початкова школа*. 2002. № 3. С. 51–53.
55. Сучасна українська літературна мова. / За ред. О.Д.Пономарева. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
56. Сучасна українська літературна мова / Під ред. М.Я. Плющ. Київ : Вища школа, 1994. 414 с.
57. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. / За ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка. 1973. 438 с.
58. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1–2 та 3–4 класи. Київ : Видавництво «Світоч», 2019. 366 с.
59. Тихоша В. Синонімія у «неймовірних оповіданнях» Павла Загребельного. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/1880/43.PDF?jsessionid=9C7F2E093CB8FF7101F5F8F519860086?sequence=1> (дата звернення: 13.09.2023)

60. Ткачук Г. Увиразнення мовлення учнів 3-го класу емоційно забарвленою лексикою. *Початкова школа*. 2001. № 6. С.17–19.
61. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Київ, 2017. 548 с.
62. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
63. Хільченко Н.І. Мовленнєва діяльність молодших школярів (з досвіду роботи вчителя початкових класів.). URL : <https://vseosvita.ua/library/movlenneva-dialnist-molodsih-skolariv-175669.html> (дата звернення: 07.02.2023)
64. Ющук І. П. Українська мова. Київ: Либідь, 2004. 640 с.
65. Ярова А.Г. Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ., 2002. 218 с.

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

1. Чому, на Вашу думку, організація роботи над синонімами є важливою складовою як засіб увиразнення мовлення третьокласників?

2. Чи задоволені Ви рівнем мовленнєвого розвитку школярів?
А) Так
Б) Ні
3. Чи задоволені Ви наявними вміннями школярів працювати з синонімами?
А) Так
Б) Ні
4. Які методи використовуєте для ефективної роботи над синонімами?

5. Чи достатньо вправ в підручниках для роботи над синонімами як засобом увиразнення мовлення третьокласників?
А) Так
Б) Ні
6. Чи використовуєте Ви додаткові завдання для роботи над синонімами?
А) Так
Б) Ні
7. Де ви берете додатковий матеріал на уроки для роботи над синонімами?

**ДІАГНОСТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЧНІВ ТРЕТЬОГО КЛАСУ З
МЕТОЮ ВИЯВЛЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ЗНАНЬ ТА
УМІНЬ З ТЕМИ «СИНОНІМИ»**

Діагностична робота

_____ (Прізвище, ім'я)

1. До поданих слів добери синоніми.

Хурделиця - _____

Гарна - _____

Маленький - _____

Радісний - _____

Гратися - _____

2. Серед поданих пар знайди слова-синоніми. Зафарбуй обрані квіточки.

3. Відредагуй текст, уникаючи небажаних повторів.

Вчора я пішов до парку зі своїм цуценям. Моє цуценя дуже активне, завжди бігає і грає. Він грає з іншими собаками. Під час прогулянки в парку я зустрів свого друга Максима. Максим також прийшов в парк із своїм цуценям.

**ДІАГНОСТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЧНІВ ТРЕТЬОГО КЛАСУ З
МЕТОЮ ВИЯВЛЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНОСТІ ЗНАНЬ ТА
УМІНЬ З ТЕМИ «СИНОНІМИ» ПІСЛЯ ПРОВЕДЕННЯ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Діагностична робота

_____ (Прізвище, ім'я)

1. До поданих слів добери синоніми.

Заметіль - _____

Різнокольоровий - _____

Великий - _____

Сумний - _____

Дивитися - _____

2. Серед поданих пар знайди слова-синоніми. Зафарбуй обрані квіточки.

3. Відредагуй текст, уникаючи небажаних повторів.

Ліс був мовчазний. Мовчазними стояли велетні дуби, сумуючи за теплими літніми дощами. У задумі стояли й мовчазні берізки, прощаючись із лагідними сонячними ранками. Мовчазною була й трава, заплутана в павутиння бабиного літа.

4. Склади текст за планом про Оксанку і велосипед

1. Мрії маленької Оксанки.
2. Прогулянка по магазинам.
3. День народження дівчинки.
4. Мрії збуваються.
5. Оксанка і велосипед тепер нерозлучні.

Користуйся словами для довідки: маленький, мініатюрний, дитячий, гарний, чудовий, красивий, швидкий, прудкий, маневрений, зручний, задоволена, щаслива, радісна.

ОПОРНИЙ ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ 3-ГО КЛАСУ

Тема. Слова, близькі за значенням (синоніми).

Мета: вчити учнів користуватися у власному мовленні синонімами, розрізняти смислові та експресивні відтінки, розвивати виражальні можливості мовлення учнів, виховувати любов до української мови

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Методи: частково-пошуковий, практичні(творчі вправи), прийоми критичного мислення(ранжирування, сенкан), інтерактивний(мозковий штурм, сенкан)

Обладнання. Опорні схеми, картки для групової роботи, картини з теми «Пори року»

Хід уроку

I. Організаційний етап

II. Актуалізація опорних знань учнів — повторення раніше вивченого матеріалу, який органічно пов'язується з новим.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми та визначення мети уроку.

- Ми продовжуємо мандрувати містом Лексика і сьогодні завітаємо на вулицю Синонімів.(Тема. Синоніми). Як ви вважаєте, наскільки важлива ця тема? Чому? Як ви думаєте, чому ми повинні навчитися на уроці? А яким чином цьому можна навчитися? (Мета. Визначити роль синонімів у мові, вчитися добирати синоніми, скласти розповідь «Пори року»)

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу:

а) спостереження й аналіз мовних явищ під керівництвом учителя;

Робота у парах.

Виявлення близьких за значенням слів

- Прочитайте два тексти:

1. Першого вересня всі діти йдуть до школи. Ось ідуть наввипередки друзі Мишко та Юрко. За ними ідуть подружки Марійка та Наталочка. Поважно ідуть старшокласники.

2. Першого вересні всі діти йдуть до школи. Ось біжать наввипередки друзі Мишко та Юрко. За ними поспішають подружки Марійка та Наталочка. Поважно крокують старшокласники.

- Знайдіть слова, якими відрізняються між собою подані тексти.

Ці слова випишіть. Що усі вони означають? (всі вони називають дію, пов'язану з пересуванням (ходінням).

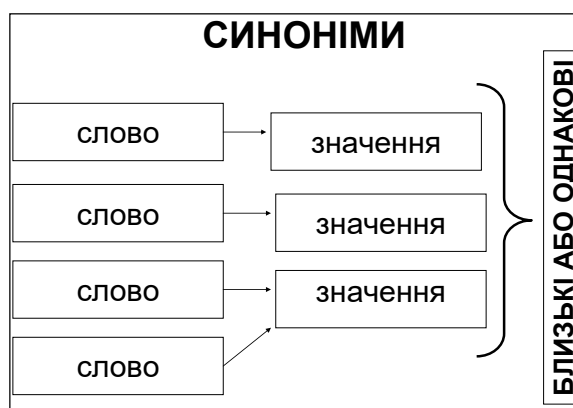
Чим відрізняються значення цих слів? (Відтінками в значеннях, тобто вказують на те, як саме пересуваються діти (поспішають, дуже швидко пересуваються — біжать, ідуть поважно).

- Такі слова і називаються *синонімами*.

б) Висновки, формулювання правила учнями;

Робота зі схемою.

- Спробуйте спираючись на схему дати визначення синонімів.

в) перевірка розуміння нового матеріалу (повторення вивченого правила, аналіз нових прикладів).

1) Сніг, снігом, снігами, сніги, снігу.

2) Хурделиця, завірюха, заметіль, віхола, метелиця.

3) Сніжок, сніговик, сніжинка, снігохід, сніг.

- Доведіть, що серед запропонованих трьох груп слів є синоніми.

V. Осмислення нових знань у процесі практичної діяльності:

а) формування вмінь користуватися знаннями (новим правилом) у процесі виконання різноманітних вправ під керівництвом учителя;

- Вибір і групування слів, близьких за значенням слів

Сум, сумувати, смуток, журба, туга.

Діти, малеча, малята, дітлахи, дитячий.

- Знайдіть зайві слова в кожному синонімічному ряду, Чому ви так вважаєте?

Висновок: синоніми належать до однієї частини мови.

- Спостереження за синонімами словами і фразеологізмами.

- Поясніть, як ви розумієте словосполучення

а) *набрати в рот води (мовчати);*

б) *кіт наплакав (мало);*

в) *поринути в сон (спати)*

г) *робити з мухи слона(перебільшувати)*

- Чи можна сказати, що слова і ці словосполучення – синоніми? Доведіть свою правоту.

Висновок: синонімами можуть бути як слова, так і фразеологізми.

● Розташування синонімів за ступенем зростання чи зменшення вияву ознаки.

Мозковий штурм - Назвіть синоніми слова *іти*.

Ранжирування - Проранжуйте їх за зростанням швидкості руху.

Висновок: лексичне значення синонімів розрізняються відтінками, необхідно учитись бути точними у слововживанні

б) групова творча робота.

Самостійний добір синонімів до поданого слова.

- Використовуючи опорні слова і синоніми до них складіть тексти «Зима», «Весна», «Літо», «Осінь»

земля	спить, дрімає, куняє
струмки	течуть, ллються, біжать
листя	опадає, облітає, осипається,
сонце	гріє, припікає, пече
вітер	свіжий, прохолодний, лютий
дерева	сумні, зажурені, невдоволені
квіти	яскраві, різнокольорові, барвисті
сніжинки	ніжні, тендітні
з'являється	тихо, нечутно
зустрічає	весело, радісно
відлітає	сумно, нудно
крокує	бадьоро, сміливо

Презентації складених текстів, обговорення.

VI. Завдання додому: пояснення домашнього завдання і способу його виконання. Вправа 128.

VII. Підсумок уроку.

- Яку роль у нашому мовленні відіграють синоніми?

Складання сенкану «Синоніми» (робота у групах)

Синоніми

Точні, влучні.

Розрізняються, збагачують, допомагають.

Ми вчимося користуватися синонімами.

Цікаво!

КАРТКИ З ВПРАВАМИ НА ДОБІР 1-2 НАЙУЖИВАНІШИХ СИНОНІМІВ ДО ПОДАНИХ СЛІВ

ДОБЕРИ СИНОНІМИ

ЛАГІДНИЙ - _____

ЖВАВИЙ - _____

ЧЕМНИЙ - _____

СМІЛИВИЙ - _____

ДУЖИЙ - _____

ДУХМЯНИЙ - _____

ЗАЖУРЕНИЙ - _____

ВРОДЛИВИЙ - _____

СУМЛІННИЙ - _____

ОЦІНИ СВОЮ РОБОТУ:

ДОБЕРИ СИНОНІМИ

ЛІТЕРА - _____

ХАЗЯЇН - _____

ПРАЦЯ - _____

ВЕСЕЛКА - _____

НИВА - _____

ГІГАНТ - _____

НЕБОКРАЙ - _____

ШАНА - _____

НЕМОВЛЯ - _____

ОЦІНИ СВОЮ РОБОТУ:

ДОБЕРИ СИНОНІМИ

ПОЦІЛИТИ - _____

ГНІВАТИСЯ - _____

ЛАГОДИТИ - _____

СКРИВДИТИ - _____

РОЗМОВЛЯТИ - _____

РАДІТИ - _____

КРОКУВАТИ - _____

ПРИДБАТИ - _____

ОЦІНИ СВОЮ РОБОТУ :

Картки з вправами на розпізнавання синонімів

EDUC.COM.UA - УКРАЇНСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПОРТАЛ

Синоніми чи антоніми

Прочитай пари слів у квіточках. Квіточки з синонімами зафарбуй жовтим кольором, а з антонімами - зеленим.

ніч день	радіти журитися	дітлахи малеча	ватра вогнище
схід захід	радісний потішний	ледачий працьовитий	благати просити

COPYRIGHT © EDUC.COM.UA. ALL RIGHTS RESERVED. WWW.EDUC.COM.UA

EDUC.COM.UA - УКРАЇНСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПОРТАЛ

Синоніми чи антоніми

Прочитай пари слів у квіточках. Квіточки з синонімами зафарбуй жовтим кольором, а з антонімами - зеленим.

гамір крик	чудовий гарний	кислий солодкий	добре вірно
добро лихо	сидіти стояти	швидкий стрімкий	працює відпочиває

COPYRIGHT © EDUC.COM.UA. ALL RIGHTS RESERVED. WWW.EDUC.COM.UA

Картки з вправами на знаходження доцільного синоніму

Розвиток дитини

Синоніми – це слова, близькі або тотожні за значенням, які по-різному називають той самий предмет, явище, ознаку, процес тощо.

СИНОНІМИ

У кожній квіточці розмалуй тільки ті пелюстки, на яких написані синоніми до слова, розташованого в центрі.

ЖАЛІТИ ОБЕРТАТИСЯ
БЕРЕГТИ ЩАДИТИ
ІСКРИТИСЯ ДОГЛЯДАТИ

ДОГЛЯДАТИ СЯЯТИ
БЛИЩАТИ ЖАЛІТИ
ІСКРИТИСЯ КРУТИТИСЯ

ВИЗНАЧНИЙ ВИДАТНИЙ
ВЕЛИКИЙ БЕЗСТРАШНИЙ
ГРАЙЛИВИЙ СЛАВЕТНИЙ

БЕЗЖУРНИЙ СМЛИВИЙ
ВЕСЕЛИЙ ГРАЙЛИВИЙ
РАДІСНИЙ ХОРОБРИЙ

СЯЯТИ ЩАДИТИ
ВЕРТИТИСЯ ОБЕРТАТИСЯ
КРУТИТИСЯ ДОГЛЯДАТИ

СМЛИВИЙ БЕЗСТРАШНИЙ
ВІДВАЖНИЙ ВИДАТНИЙ
БЕЗЖУРНИЙ ХОРОБРИЙ

Copyright 2016 sh888.com.ua
Товариство з обмеженою відповідальністю

Розвиток дитини

ГОЛОВОЛОМКА

СИНОНІМИ ЗНАЙДИ СЛОВА

У головоломці зашифровані синоніми до слів «хоробрий», «бажаний» і «гарний» (по п'ять синонімів до кожного слова). Розташовані вони або за вертикаллю, або за горизонталлю. Знайди ці слова й обведи їх.

У Б Ч В С А О І Х М У О Х С Р Т А І Б Ш
Т Х К Е Б Г Т П Ж И Г Б Ш В Е Ж П С Х У
С А П Б О Ж Ч В С Л О К П І У К Г В Р Е
В І Ж Т У П У І Б О М Р І Я Н И Й П А К
О Г К А Х Р І Д В Л Х А Т Б С Ш Ж Х Т І
Т П Е В С Е Р В Е И С С М І Л И В И Й П
У Б О Ж К К А А У Ц О И Ш П Ч А О Б С В
В А І Р Ш Р Б Ж Ч И У В Р О Д Л И В И Й
Х Ч Т П Ф А Й Н И Й Г И Т Ч В У О Т Х С
О Г С У Ж С І И С В І Я І Б І Є А Ч П
Т Ж А Д А Н И Й О Т П С О К Х Т С В Г В
Б Г А В Х И С К Є А Ч Х В У В А Ж П У Ш
М У Ж Н І Й Т П У Р Ж Б І В К О Ч Б Т Р
С Е П Е Х О Д О В Г О Ж Д А Н И Й О І А
Б Т І Б К Б П Ж О С Е Р К Н С Т О У В П
В Х П О Ж А Д А Н И Й В А И П К Ш Г Х Т
О А Е Я Ж Ч В Т У Б Х О П Й О Б В П О Е
І Б Е З С Т Р А Ш Н И Й О Ч У Є О А Р О
Б Ж С К С Р І П Т Р Ш К Х Ж Г Ш Т С І Б
Х У В И Т А Є Ч Ж С Е Б В П А Р Ч Х В П
Г Т А Й П Г Х У В А Р І Т К О Б П Ж У С

Copyright 2017 sh888.com.ua
Товариство з обмеженою відповідальністю

Картка з вправою на знаходження відповідностей між фразеологізмами-синонімами та побудова речення з використанням фразеологізму

1

Шукаємо

фразеологізми-синоніми

Прочитай фразеологізми, з'єднай синоніми, як показано в зразку.

Ні риба ні м'ясо ☐	☐ Розводити теревені
Обоє рябоє ☐	☐ Ні слуху, ні духу
Ні чутки, ні вістки ☐	☐ Витинати фортелі
Пробирають дрижаки ☐	☐ З дощу та під ринву
Викидати фокуси ☐	☐ Яка грушка, така й юшка
Байдики бити ☐	☐ Зуб на зуб не попадає
З вогню та в полум'я ☐	☐ Посиденьки справляти
Точити ляси ☐	☐ Ні пава ні гава

Із парою синонімів склади й напиши два речення так, щоб у кожному було використано по одному фразеологізму.

Copyright 2019 childstep.com.ua
Використання заборонено без дозволу видавця.